

Research Paper

Politics of memory; Issues, controversies, and priorities

Mohammad Saeed Zokaei¹

Received: Jul. 26, 2024; Accepted: Nov. 19, 2024

ABSTRACT

The discourse on memory narratives has become a significant component of politics, diplomacy, and the global cultural-political system, shaping part of today's political and emotional economy. The "memory turn" has also highlighted memory politics as the organization of collective memory by governments and political actors. This interdisciplinary paper, after outlining the strategies of memory politics and explaining key concepts (particularly in the context of the national calendar), proposes a conceptual model of the interaction between different levels and elements involved in this process. Based on this model, memory regimes and their associated policies are influenced by four levels: transnational (global memory), macro (structural and historical constraints), meso (cultural diversity and divisions), and micro (individual interpretations and choices). The intersection of these levels shapes the priorities and orientations of memory politics. Balancing attention to these components ensures fewer memory tensions and stronger cultural dynamism and solidarity.

Keywords: Memory politics, commemoration politics, nostalgia, memory tensions, calendar, generations and memory

---

3. Professor of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

✉ zokaei@atu.ac.ir

Interdisciplinary Studies
in the Humanities

Volume 17
Issue 1
Winter 2025

INTRODUCTION

Why do we believe that important historical events must always be remembered and recorded? What social gaps and divisions arise from these acts of remembering or forgetting, and how can they be mitigated? What are the best ways to represent historical events to derive lessons from them? Which "sites of memory" can fairly and democratically reflect the heritage of different generations and groups? How should continuity and change in memory agendas be managed? What is the balance between tragic and non-tragic elements in memory policymaking? These questions, among many others, pertain to memory politics.

Memory politics can be defined as the set of practices, interventions, and arrangements through which state actors organize collective memory (prioritizing, selecting, producing, representing, and altering memory categories) to shape official historical narratives. As Rufer (2012) notes, "Memory politics concerns the methods of managing or coping with the past through reversible justice, historical-political experiments, memorials, histories, sites, and various symbolic appropriations."

Memory politics, following the linguistic and cultural turns of recent decades, considers individual and collective memory as crucial elements of contemporary culture. It focuses on the importance of remembering, forgetting, nostalgia, aspirations, and traumas to establish order and coherence among these historical components. Most scholars view memory politics as oriented toward the past. Mayer (2008: 176) argues that studying memory politics involves understanding how, by whom, through what means, and with what intentions and consequences past events are politically significant. In this sense, political memory seeks to draw lessons from history for the present and future, highlighting its valuable and prideful aspects while warning against its hazardous dimensions.

Various "sites of memory" (museums, films, historical texts, etc.) aim to familiarize audiences with historical victims, oppressors, and universal values that were either violated or upheld in these events. For example, the tragedy of Ashura serves as a key site of memory for Shia Muslims worldwide, promoting values such as sacrifice, resistance against oppression, and the pursuit of freedom. Commemorating this tragedy reinforces these values in political culture and everyday life. Memory politics also provides a framework for future thought and action, such as the concepts of "traumatic transition" or "intergenerational trauma transmission," which address historical justice and healing societal traumas. Countries that have endured violent historical invasions and humiliations often use historical representation to generate emotional energy, helping people heal wounds and strengthen national confidence.

METHODOLOGY

Adopting a descriptive and analytical approach, this paper analyzes the logic, issues, and priorities of memory policymaking in contemporary cultures, with a focus on the national calendar. After outlining memory politics strategies, it selectively examines key components influencing such policies, drawing on cultural studies, media studies, and political science. Finally, it presents a conceptual model illustrating the levels, elements, and interactions involved in memory politics.

FINDINGS

Memory Politics Strategies: Various frameworks have been proposed to analyze memory politics. Misztal (2003), in *Theories of Social Remembering*, distinguishes four paradigms of memory—social fact, presentist, popular, and dialogic (dynamic)—arguing that the core issue in memory policymaking is the degree of openness, plurality, and orientation of memory. For instance, viewing memory as a social fact imposes a relatively static framework, emphasizing collective and group dependence. Presentist memory, with greater flexibility, focuses on the deliberate design of traditions and rituals to create new political realities, often reflecting a top-down approach (Hobsbawm & Ranger, 1992).

The popular approach, while still seeking control, adopts a bottom-up perspective, acknowledging competing memory narratives in society. A more moderate stance allows for the coexistence of hegemony and polyphony. Dialogic memory, embracing plurality, sees memory as a process, open to grassroots construction. This view acknowledges the potential for manipulation but sometimes endorses intentional memory changes for collective purposes.

These analytical positions can be read as classical, modern, and postmodern interpretations of memory. Over time, theoretical shifts have aligned memory more closely with history, diversified its sources and interpreters, and emphasized dialectical engagement between past and present.

Malksoo (2023) identifies four styles of memory politics: coercive (imposing past truths), pluralistic, self-restrained, and future-oriented. Coercive frameworks align with static, past-focused models; pluralistic ones with (semi-)democratic approaches; and future-oriented ones with dynamic, processual, and discursive memory.

Olick (2007), inspired by Bourdieu's field theory, highlights the interconnectedness of memory politics across political, artistic, social, and economic fields. Collective memory emerges from the interaction of these fields, each with its own logic and competing actors seeking to legitimize their narratives. While the political field, backed by state institutions, dominates, subcultures, ethnic groups, and other memory actors also contribute, using traditions, religious values, emotional appeals, or cosmopolitan ideologies.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

Saito (2018) critiques Bourdieu's focus on individual actors, suggesting that social movement theories (mobilizing structures, political opportunities, and framing processes) offer a more effective model. Mobilizing structures refer to organizations and networks providing resources for collective action, which depend on political opportunities and are mediated by interpretive frames.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest has been declared by the author.

Interdisciplinary Studies
in the Humanities

Volume 17
Issue 1
Winter 2025

BIBLIOGRAPHY

- Bal, M. (2002). *Traveling concepts in the humanities: A rough guide*. University of Toronto Press.
- Bennett, A. (2015). *Geography of nostalgia: Global and local perspectives on modernity*. Routledge.
- Bernhard, M., & Kubik, J. (2014). *Twenty years after communism: The politics of memory and commemoration*. Oxford University Press.
- Bolin, G. (2017). *Media generations: Experience, identity and mediatised social change*. Routledge.
- Bond, L., & Rapson, J. (2014). Introduction. In L. Bond & J. Rapson (Eds.), *The transcultural turn: Interrogating memory between and beyond borders* (pp. 1–17). De Gruyter.
- Collins, R. (2004). *Interaction ritual chains*. Princeton University Press.
- Corning, A., & Schuman, H. (2015). *Generations and collective memory*. University of Chicago Press.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life* (S. Rendall, Trans.). University of California Press.
- de Kosnik, A. (2016). *Rogue archives: Digital cultural memory and media fandom*. MIT Press.
- Etzioni, A. (2004). Holidays and rituals: Neglected seedbeds of virtue. In A. Etzioni & J. Bloom (Eds.), *We are what we celebrate: Understanding holidays and rituals* (pp. 3–38). New York University Press.
- Flaherty, M. G. (2014). Afterword. In A. Dalsgaard, M. Frederiksen, S. Højlund, & L. Meinert (Eds.), *Ethnographies of youth and temporalities: Time objectified* (pp. 209–220). Temple University Press.
- Gillis, J. R. (1996). *A world of their own making: Myth, ritual, and the quest for family values*. Basic Books.
- Haux, D., Dominicé, A., & Raspotnik, J. (2020). A cultural memory of the digital age. *International Journal for the Semiotics of Law*, 34, 839–860. <https://doi.org/10.1007/s11196-020-09778-7>
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1992). *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Hoskins, A. (2011). Media, memory, metaphor: Remembering the connective turn. *Parallax*, 17(4), 19–31.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Hoskins, A. (2015). *Popular memory: Commemoration, participatory culture and democratic citizenship*. University of Southern California Press.
- Hoskins, A. (Ed.). (2018). *Digital memory studies: Media pasts in transition*. Routledge.
- Hoskins, A. (2024). AI and memory. *Memory, Mind and Society*, 3, e18, 1–21. <https://doi.org/10.1017/mem.2024.18>
- Huysen, A. (2003). *Present pasts: Urban palimpsests and the politics of memory*. Stanford University Press.
- Kazemi, A. (2022). *Safar-e nazariyaha* [The journey of theories]. Tehran, Iran: Agar.
- Malksoo, M. (Ed.). (2023). *Handbook on the politics of memory*. Edward Elgar Publishing.
- Maurantino, N. (2023). New media memory. In M. Malksoo (Ed.), *Handbook on the Politics of Memory*. Edward Elgar Publishing.
- Meyer, E. (2008). Memory and politics. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* (pp. 173–181). De Gruyter.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of social remembering*. Open University Press.
- Misztal, B. A. (2004). The sacralization of memory. *European Journal of Social Theory*, 7(1), 67–84.
- Neiger, M., Meyers, O., & Zandberg, E. (Eds.). (2011). *On media memory: Collective memory in a new media age*. Palgrave Macmillan.
- Niemeyer, K. (Ed.). (2014). *Media and nostalgia: Yearning for the past, present and future*. Palgrave Macmillan.
- Olick, J. K. (2007). *The politics of regret: On collective memory and historical responsibility*. Routledge.
- Rosa, H. (2019). *Šetāb va bīgānegi* [Acceleration and alienation] (H. Poursafir, Trans.). Tehran, Iran: Āgah.
- Rufer, M. (2012). Politics of memory. *Inter-American Wiki: Terms – Concepts – Critical Perspectives*. https://www.iai.spk-berlin.de/fileadmin/dokumentenbibliothek/Inter-American_Studies/terms-concepts/politics-of-memory.xml
- Saito, H. (2018). The changing culture and politics of commemoration. In L. Grindstaff, M.-C. Mei, & J. R. Hall (Eds.), *Routledge handbook of cultural sociology*. Routledge.
- Soroori Sarabi, A., Arsalani, A., & Toosi, R. (2020). Risk management at hazardous jobs: A new media literacy?. *Socio-Spatial Studies* 4(1), 13-24. doi: 10.22034/soc.2020.212126

- Soroori Sarabi, A., Zamani, M., Ranjbar, S., Rahmatian, F. (2023). Innovation – But with Risk: The Strategic Role of IT in Business Risk Management. *Journal of Cyberspace Studies*, 7 (2).
- Tomraee, S., Hosseini, S, H., & Toosi, R. (2022) Doctors for AI? A Systematic Review. *Socio-Spatial Studies*, 6(1).
- Zokaei, M.S., & Veisi, S. (2020). *Zist-e majazi dar Irān: avātef va xorde farhang-hā dar šabake-hā-ye ejtema’I* [Virtual life in Iran: Emotions and subcultures in social networks]. Tehran, Iran: Āgah.
- Zokā’i, M.-S. (2022). *Arzeš-hā va sabk-hā-ye zendegī-ye javānān-e irānī dar nīm qarn-e aḥīr: tadāvom-hā va gosast-hā* [Values and lifestyles of Iranian youth in the past half-century: Continuities and discontinuities]. *Social Sciences Quarterly*, 99, 47–88.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

مقاله پژوهشی

سیاستگذاری حافظه؛ مسائل، مناقشات و اولویت‌ها

محمدسعید ذکایی^۱

دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۵؛ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹

چکیده

گفت‌وگو بر سر روایت‌های حافظه‌ای به مؤلفه مهمی برای سیاست، دیپلماسی و نظام فرهنگ و سیاست جهانی تبدیل شده و بخشی از اقتصاد سیاسی و عاطفی دنیای امروز را شکل می‌دهد. چرخش حافظه‌ای همچنین به تناسب توجه به سیاست حافظه را به مثابه سازماندهی خاطره جمعی توسط حاکمیت و کارگزاران سیاسی برجسته کرده است. مقاله حاضر در سنتی بین‌رشته‌ای، پس از ارائه شرحی از استراتژی‌های سیاست حافظه و تشریح مفاهیم و مؤلفه‌های کلیدی مرتبط با این نوع سیاستگذاری (به ویژه در تقویم ملی)، به دنبال ارائه مدلی مفهومی از تعامل سطوح و عناصر مختلف دخیل در این فرایند است. بر پایه این مدل رژیم‌های حافظه‌ای و سیاست‌های مرتبط با آن را باید متأثر از سطوح چهارگانه فراملی (حافظه جهانی)، کلان (ناظر به تنگناهای ساختاری و تاریخی)، میانی (تنوعات و شکاف‌های فرهنگی) و خرد (مرتبط با تفسیر و انتخاب‌های کنشگران فردی) دانست که در تلاقی با یکدیگر اولویت‌ها و جهت‌گیری سیاست حافظه را شکل می‌دهند. توازن در توجه به اجزاء فوق‌تضمین‌دهنده تنش‌های حافظه‌ای کمتر و پویایی و همبستگی‌های قوی‌تر فرهنگی است.

کلیدواژه‌ها: سیاست حافظه، سیاست یادبود، نوستالژی، تنش‌های حافظه‌ای، تقویم، نسل‌ها و حافظه

۱. مقدمه و بیان مسئله

چرا تصور می‌کنیم حوادث و وقایع مهم تاریخی را همیشه باید به خاطر داشت و آنها را ثبت و ضبط کرد؟ شکاف‌ها و فاصله‌های اجتماعی که به واسطه این به یاد آوردن‌ها و یا فراموش سپاری‌های بروز می‌کنند کدامند و چگونه می‌توان نسبت به رفع و یا تخفیف آنها اقدام کرد؟ بهترین شیوه بازنمایی و انعکاس حوادث تاریخی برای آموختن درس‌های تاریخی کدامند؟ کدام مکان‌های حافظه می‌توانند به شیوه‌ای منصفانه و دمکراتیک‌تر تصویر و بازنمایی از میراث حافظه‌ای نسل‌ها و گروه‌های مختلف ارائه کنند؟ استمرار و تغییر در دستور کارهای حافظه‌ای با چه ملاحظات و تدابیری باید همراه باشد؟ توازن عناصر تراژیک و غیرتراژیک در سیاست‌گذاری حافظه چگونه است؟ سؤالات فوق و ده‌ها سؤال مشابه دیگر، سوالاتی هستند که به سیاست حافظه مربوطند. سیاست حافظه را می‌توان مجموعه رویه‌ها و مداخلات و تمهیداتی دانست که بر اساس آن کارگزاران حاکمیتی به سازماندهی حافظه‌های جمعی (اولویت‌بندی و گزینش، تولید، بازنمایی و تغییر مقولات حافظه‌ای) می‌پردازند و از طریق آن روایت‌های تاریخی رسمی را شکل می‌دهند. «سیاست حافظه به روش‌های مدیریت یا کنار آمدن با گذشته از طریق کنش‌های عدالت برگشت‌پذیر، آزمایش‌های تاریخی-سیاسی، یادمان‌ها، تاریخ‌ها و مکان‌ها، و مصادره‌های نمادین گوناگون مربوط است» (نقل در رافر، ۲۰۱۲).

سیاست حافظه که در امتداد چرخش‌های زبانی و فرهنگی چند دهه اخیر ابعاد و اهمیت ویژه‌ای یافته است، حافظه‌های فردی و جمعی را عنصر مهمی در فرهنگ معاصر می‌داند و با تمرکز بر اهمیت یادآوری‌ها، فراموش سپاری‌ها، نوستالژی‌ها، آرزوها و تروماها به دنبال برقراری نظم و انسجام در میان این اجزای تاریخی است. غالب پژوهشگران، سیاست حافظه را معطوف به گذشته می‌دانند. میر (۲۰۰۸، ۱۷۶) معتقد است که مطالعه سیاست حافظه معطوف به این است که چگونه و توسط چه کسانی و همچنین از طریق چه ابزارهایی و با چه نیات و پیامدهایی حوادث گذشته مطرح شده و به

لحاظ سیاسی مهم پنداشته می‌شوند. در این معنا حافظه سیاسی به‌دنبال گرفتن درس‌هایی از تاریخ برای حال و آینده، نمایش و تحلیل وجوه ارزشمند و غرورآمیز آن و هشدار و تنبه نسبت به ابعاد و برش‌های مخاطره‌آمیز آن است. مکان‌های مختلف حافظه (موزه‌ها، فیلم‌ها، متون و ادبیات تاریخی، و مانند آن) در تلاشند تا مخاطبان خود را با قربانیان تاریخی، ظالمین و غاصبین و نیز ارزش‌های عام و جهانی که در این حوادث و تجربیات تاریخی حقوق آنها زیر پا گذاشته شده و یا از آنها حراست شده است، آشنا کنند. برای نمونه تراژدی عاشورا مکان، فضا و میدان حافظه ویژه و مهمی برای شیعیان سراسر جهان است که مروج ارزش‌های متعالی چون ایثار، ایستادگی در برابر ظلم و آزادی خواهی است. پاسداشت این تراژدی فرصتی برای یادآوری اهمیت این ارزش‌ها در فرهنگ سیاسی و زندگی روزمره مردم است. سیاست حافظه همچنین این ظرفیت را فراهم می‌سازد که علاوه بر وجه یادآورانه و غرورآفرین و یا عبرت‌آموز خود، چهارچوبی برای اندیشه و حرکت در مسیرهای آینده را پیش روی نسل‌های مختلف قرار دهد. برای نمونه مفاهیمی چون گذار تروماتیک و یا انتقال بین نسلی تروماتیک را می‌توان ایده‌هایی برای برقراری عدالت تاریخی و رفع چالش و بحران‌هایی دانست که تروماهای تاریخی در ذهنیت یک جامعه پدیدآورده اند. کشورهایی که در معرض تهاجمات تاریخی گسترده توأم با خشونت و تحقیرهای تاریخی بوده‌اند، از مسیر بازنمایی و یادآوری‌های تاریخی اغلب به‌دنبال راهی برای تولید انرژی‌های عاطفی هستند تا مردم را در مسیر جبران این زخم‌ها و تقویت اعتماد به نفس ملی یاری رسانند.

مقاله حاضر به‌دنبال ارائه تحلیلی از منطق، مسائل و اولویت‌های سیاستگذاری حافظه در فرهنگ‌های معاصر و به ویژه با تأکید بر تقویم ملی است. برای این منظور پس از ارائه شرحی از استراتژی‌های سیاست حافظه، بصورت انتخابی به تشریح برخی مؤلفه‌های مهم تأثیر گذار بر این سیاستگذاری‌ها با اتکا به مفاهیم برگرفته از سنت‌های مطالعات فرهنگی، مطالعات رسانه و علوم سیاسی پرداخته و در پایان با ارائه مدلی مفهومی، سطوح، اجزا و نحوه تعامل عناصر مختلف را نمایش خواهیم داد.

۲. استراتژی‌های سیاست حافظه

برای تحلیل سیاست حافظه چهارچوب‌های متنوعی پیشنهاد شده است. میزتال (۲۰۰۳) در کتاب نظریه‌های یادآوری اجتماعی با تفکیک چهار پارادایم حافظه به‌عنوان یک واقعیت اجتماعی، حافظه حال نگر، حافظه عامه پسند و حافظه گفت‌وگویی (پویا)، مسئله اصلی درسیاست‌گذاری حافظه را درجه‌گشودگی و تکثر و جهت‌گیری حافظه می‌داند. برای نمونه تلقی از حافظه به‌عنوان یک واقعیت اجتماعی چهارچوب و قالب‌بندی نسبتاً ایستایی را برای آن در نظر می‌گیرد و اساساً آن را وابسته به سطح جمعی و گروهی می‌پندارد. حافظه حال نگر با انعطاف بیشتر و با فاصله‌گیری نسبی از این جبرگرایی اجتماعی، تأکید خود را بر طراحی و تولید عامدانه سنت‌ها و مناسک برای ایجاد واقعیت جدید سیاسی از جانب قدرت و ظرفیت دستکاری گروه‌های ذینفوذ قرار می‌دهد (هابسبام و رنجر، ۱۹۹۲). چنین سیاستی نگاهی از بالا به پایین به حافظه داشته و گاه در پی ابداع سنت است. رویکرد عامه پسند به حافظه، اگر چه همچنان به‌دنبال کنترل است با این حال نگاهی از پایین به بالا به آن داشته و وجود طیفی از حافظه‌های رقیب در جامعه را به رسمیت می‌شناسد. موضع میانه رویانه تر این رویکرد، همزیستی هژمونی و چند صدایی را امکان پذیر می‌داند. سرانجام حافظه گفت‌وگویی، با اختیار کردن موضعی متکثر، نگاهی فرایندی به حافظه داشته و امکان ساخته شدن آن از پایین را نیز محتمل و مطلوب می‌داند. این نگاه با اذعان به پتانسیل دستکاری‌های حافظه‌ای، گاه تغییر اراده مند حافظه را برای مقاصد جمعی تجویز می‌کند. پویا دیدن حافظه به معنای پذیرش تغییر پذیری آن و آمادگی برای به رسمیت شناختن مراجع غیر رسمی مروج آن است.

این مواضع تحلیلی را می‌توان به شکلی خوانش‌های کلاسیک، مدرن و پست مدرن از حافظه نیز خواند. به بیان دیگر در مسیر این تحولات نظری، حرکت به سوی همسویی بیشتر حافظه و تاریخ، تنوع مراجع و منابع تولید و بازنمایی و تفسیر آن، تنوع مراجع و نهادهای دخیل در فعال‌سازی و مداخله در حافظه و مواجهه دیالکتیک بیشتر (بین گذشته و حال) و توجه همزمان به پایداری و تغییر قرار دارد.

در امتداد چهارچوب‌های نظری فوق، سیاست‌های حافظه‌ای نیز تنوع دارند. مالکسو (۲۰۲۳) معتقد است سبک‌های مواجهه با سیاست حافظه می‌توانند تحکم‌آمیز (تحمیل حقایق گذشته)، تکثر‌گرایانه، خویش‌دارانه و آینده‌نگرانه باشد. قالب‌های تحکم‌آمیز با چهارچوب‌های ایستا و گذشته‌نگر، چهارچوب‌های تکثرگرا با قالب‌های (نیمه) دموکراتیک و چهارچوب آینده‌نگر با قالب‌های پویا، فرایندی و گفتمانی حافظه همخوانی دارند.

اولیک (۲۰۰۷) با الهام از نظریه میدان بوردیو و با اذعان به در هم تنیدگی و پیچیدگی سیاستگذاری حافظه، توجه همزمان به میدان‌های سیاسی، هنری، اجتماعی، اقتصادی و مانند آن را در این مسیر یادآوری می‌کند. در این معنا شکل‌گیری حافظه جمعی را باید برآیند و حاصل تعامل میدان‌های متنوعی دانست که علی‌رغم فعالیت مستقل خود، در تعامل با یکدیگر، ماهیت، سارو کار و پویایی‌های شکل‌گیری حافظه را رقم می‌زنند. میدان‌ها هر یک تابع منطق و قواعد خود هستند و گروه‌ها و یا افراد رقیب در هر میدان به دنبال مشروع‌نمایی روایت‌ها و یا بازنمایی‌های خود از حافظه و به تناسب مشروعیت‌زدایی از گروه‌های رقیب هستند. بدیهی است در این منازعه میدان سیاسی با پشتوانه نهادین دولت و سیاست فرهنگ، دست بالاتر را دارد. با این حال خرده فرهنگ‌ها، گروه‌های قومی و زبانی و دیگر بازیگران و فعالان میدان حافظه نیز سهمی در این منازعه دارند و به تناسب از استراتژی‌های خود (توجه به سنت‌ها، ارزش‌های دینی، برانگیختن توجه سازمان‌های جهانی، تحریک عواطف، ترویج ایدئولوژی‌ها و ارزش‌های جهان‌وطنانه و مانند آن) بهره می‌برند.

سایتو (۲۰۱۸) در تحلیل خود از سیاست یادبود، با این استدلال که نظریه میدان بوردیو علی‌رغم کارایی زیاد بیشتر معطوف به کنشگران فردی در میدان‌هاست و کنشگران جمعی چندان مورد توجه نیستند، توصیه می‌کند که از برخی مفاهیم سنت مطالعات جنبش‌ها (سه مفهوم ساختارهای بسیج‌کننده^۱، فرصت‌های سیاسی^۱ و فرایندهای

قالب‌بندی^۲) برای ارائه مدلی کارآمدتر بهره جست و بر این اساس پیشنهاد تلفیق دو سنت نظریه میدان و جنبش اجتماعی را می‌دهد. «ساختارهای بسیج‌کننده به سازمان‌ها و شبکه‌هایی ارجاع دارد که تأمین‌کننده منابع مالی و انسانی برای بسیج‌کنش‌های جمعی برای تقویت مواضع یادمانی هستند. البته این ساختارها برای تأثیرگذاری خود مستلزم فرصت‌های مناسب سیاسی هستند. در نهایت آثار این ساختارها و فرصت‌های سیاسی همیشه با وساطت چهارچوب‌های قالب‌دهنده‌ای صورت می‌گیرد که شکل‌دهنده تفسیرها از کنشها و رویدادها هستند». (سایتو، ۲۰۱۸، ۶۵۳).

در تحلیل تجربی دیگری برنارد و کوبیک (۲۰۱۴، ۱۶-۱۵) ترجیح می‌دهند برای سنخ‌شناسی رژیم‌های حافظه، به دسته‌بندی کنشگران یادمانی و استراتژی‌های مسلط مورد استفاده هر یک بپردازند. نویسندگان با تقسیم کنشگران اصلی به چهار گروه جنگجویان یادمانی^۳، تکثرگرایان یادمانی^۴، ایثارگران یادمانی^۵ و آینده‌گرایان یادمانی^۶، استراتژی‌ها و سیاست‌های هر یک را به شرح زیر می‌دانند:

(۱) جنگجویان یادمانی. برای این دسته که موضعی بنیادگرایانه به حافظه دارند، تقابل اصلی تقابل «ما» و «آن‌ها» است. آن‌ها اساساً حافظه را مقوله‌ای غیر قابل مذاکره می‌دانند و تنها به یک خوانش صحیح واحد از آن اعتقاد دارند. در این موضع وقایع مورد اهمیت، در گذشته‌ای اسطوره‌ای رخ داده‌اند. از نظر آنها تنها با شکست مدعیان و رقبای حافظه‌ای، انکار حقوق آنها و مشروعیت‌زدایی از خوانش‌های آن‌ها و اساساً نفی هر نوع گفت‌وگو است که نزاع‌های یادمانی پایان می‌یابند.

(۲) تکثرگرایان یادمانی. این گروه اگرچه همچنان شرکت‌کنندگان در حافظه را درگیر منازعه «ما» و «آن‌ها» می‌بینند، با این حال قائل به وجود دیدگاه‌های مشروع چندگانه‌ای

1. Political opportunities
2. Framing processes
3. Mnemonic warrior
4. Mnemonic pluralists
5. Mnemonic abnegators
6. Mnemonic prospectives

از گذشته هستند. آن‌ها به‌رغم پذیرش تکثرگرایی، چهارچوب‌های بنیادینی را اساس سیاست یادمانی می‌دانند. استراتژی‌های مورد حمایت آنها مدارا، تحمل عقاید رقیب از گذشته و آمادگی برای گفت‌وگوست و در نهایت به‌دنبال نهادینه کردن چهارچوبی برای همزیستی گروه‌های مختلف هستند.

۳) ایثارگرایان یادمانی: این دسته استراتژی عمل‌گرایانه را برای سیاست حافظه تجویز کرده و مسائل حافظه‌ای را اساساً اولویت مهمی برای سیاست نمی‌دانند. اولویت برای آنها یادآوری زمان حال است. ایثارگرایان، مبارزه بر سر حافظه را تنها اتلاف زمان می‌دانند و اولویت را پاسخگویی به نیازها و ذغدغه‌های امروزیین حافظه‌ای می‌دانند.

۴) آینده‌نگران یادمانی: موضع تحلیلی این سنخ استراتژیک، موضعی اتوپیی است. آن‌ها آینده ایدئال را دست‌یافتنی و مستلزم عمل در زمان حال می‌دانند. این موضع همچین مشوق آنها به دعوت گسترده به عام‌گرایی هویتی و مای فراگیر در ادعاهای حافظه‌ای است. آینده‌گرایان معتقدند تاریخ رازگشایی شده و گذشته و آینده هر دو پیش از این شناخته شده‌اند. وقایعی که می‌بایست به یاد آورده شوند تنها در آینده به وقوع می‌پیوندند؛ از این رو، انرژی سیاسی را باید در مسیر ساختن آینده‌ای روشن هدایت کرد.

بدیهی است مواضع نظری هر سنخ سیاست حافظه‌ای را می‌توان بیشتر چهارچوبی راهنما و به معنایی سنخ‌هایی آرمانی تلقی کرد که در عمل و مواجهه با شرایط واقعی بروز مناقشات حافظه‌ای، آرایش آنها ممکن است تفاوت‌هایی را به نمایش گذارد. با این حال، این مواضع می‌توانند حساسیت‌های نظری مفیدی را برای تحلیل روند سیاست‌گذاری‌های از حافظه، فهم چالش‌ها و دشواری‌های پیش رو در هر متن سیاسی - اجتماعی و سرانجام افق و دورنمای آتی آن فراهم سازند.

در ادامه ضمن تشریح مفاهیم محوری مرتبط با سیاست حافظه، به ویژه با تأکید بر تقویم ملی، تلاش خواهیم کرد با ارائه یک مدل، مفصل‌بندی مفهومی پیشنهادی از سطوح و مؤلفه‌های متنوع حافظه‌ای ارائه کنیم.

۳. نوستالژی و سیاست حافظه

مقوله نوستالژی به عنوان بخشی از فرهنگ عمومی مؤلفه دیگری است که با حافظه فردی و جمعی و پویایی‌های مربوط به سیاست گذاری‌های آن پیوند دارد. رونق نوستالژی را باید به درجاتی واکنشی به رونق بحث حافظه (چرخش حافظه‌ای)، سرعت تغییرات اجتماعی و فرهنگی و به طور مشخص تحولات فناورانه و به ویژه فناوری‌های رسانه‌ای مرتبط دانست. گردش مضامین و عواطف نوستالژیک در سطوح فردی (روان‌شناختی)، بین فردی، ملی و فرا ملی و بدل شدن آن به مکانیسمی در تنظیم و هدایت سیاست‌گذاری در سطوح مختلف، پیوند وثیقی با فرهنگ‌های جدید رسانه‌ای یافته است. رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌ای همزمان به میدانی برای تولید، بازنمایی و مصرف نوستالژی بدل شده‌اند و سطوح و ابعاد پیچیده‌ای به آن بخشیده‌اند (برای مروری بر برخی رویکردهای و مسائل این حوزه نگاه کنید به: هاسکینز، ۲۰۱۸؛ نیگر و همکاران، ۲۰۱۱؛ و دوکانیک، ۲۰۱۶).

در تعریف نوستالژی می‌توان آن را احساس و یا گرایشی دانست که بر حسب آن اشتیاق و تمنایی برای برش‌ها، ابعاد، اشیا و تجاربی، (فضایی، زمانی، مکانی، حسی و مانند آن) از گذشته ابراز می‌گردد. این مفهوم البته همچون بسیاری از «مفاهیم مسافر»^۱ در دوره‌های زمانی مختلف دستخوش تغییرات زیادی شده است که همگی انعکاسی از شرایط زمانی و مکانی و تحولات تاریخی است. برای نمونه نایمر در مقدمه کتاب خود نشان می‌دهد که «تا پایان قرن بیستم نوستالژی بخشی از دایره لغات اجتماعی به شمار نمی‌رفت» و نخستین کاربردهای آن در قرن ۱۸ همگی مربوط به تشریح یک اختلال روانی و ذهنی و بدنی بوده است که با علایمی چون عصبی بودن، حساسیت زیاد، نداشتن تمرکز و ناتوانی در انجام مسئولیت‌های فردی و جمعی به‌واسطه دلتنگی همراه بوده است (نایمر، ۲۰۱۴، ۸). به این ترتیب در نزدیک به سه قرن چرخشی از خوانش‌های پزشکی، روان‌شناختی و اجتماعی را در این مفهوم می‌توان مشاهده کرد.

۱. برای آشنایی با این مفهوم در منابع اصلی به کتاب خانم میکه بال (۲۰۰۲) و در منابع فارسی به کتاب کاظمی (۱۴۰۱) نگاه کنید.

نوستالژی بیش از آنکه تنها یک مد و یا یک سلیقه فرهنگی رایج باشد، یک ارتباط حسی مثبت و منفی با زمان و فضاست. در متن زیست مدرن امروز نوستالژی‌ها آشکارا می‌توانند متکی بر تصویری از آینده‌ای آرمانی و گاه دست‌نیافتنی باشند که افراد در سطح فردی و یا جمعی آن را تجسم (بر ساخت) می‌کنند. از سوی دیگر رونق نوستالژی در دنیای امروز را به درجاتی می‌توان بیانگر بحرانی در پیوند حال و گذشته و آینده (بحران زمانیت) و تنش‌های حافظه‌ای مربوط به آن دانست. سرعت تغییرات، ناتوانی و یا تأخیر در پذیرش و یا کنار آمدن با تحولات آن و بر هم خوردن ریتم زندگی آشنا برای بسیاری از گروه‌ها می‌تواند تجربه‌ای ناگوار به حساب آید. بحران در زمانیت را در این معنا عموماً می‌بایست واکنشی به آنچه هارتموت رزا (۱۳۹۸) آن را «شتاب گرفتن زندگی» و میل برای کند کردن و کاهش شتاب آن می‌خواند، دانست. تجسم دلپذیر (واقعی و یا تخیلی) از شرایط زیست گذشته، رضایت و یا بحران در شرایط زیست حال و خوش‌بینی و یا اضطراب از آینده پیش روی انسان‌های مدرن امروز به‌طور مستمر زمینه‌ای را برای بازاندیشی، محاسبه و واکنش‌های عاطفی و هیجانی ایجاد می‌کند.

ویژگی متمایز دیگر نوستالژی را باید در تلاقی عملکرد آن در سطوح جهانی و محلی و در کل خاصیت انتقالی آن دانست. بینت (۲۰۱۵)، در کتاب جغرافیای نوستالژی به خوبی نشان می‌دهد که اگر چه نوستالژی خود زاینده سرمایه‌داری و دستاوردهای مادی و فناورانه آن است، با این حال، همزمان ظهور جنبش‌های ضد سرمایه‌داری و ضد مصرف و محیط‌زیست‌گرایانه و یا چالش‌های مرتبط با مهاجرت‌های بین‌المللی به درجاتی واکنش و چالشی برای این نظم محسوب می‌شوند. بینت همچنین معتقد است که «وجه زمانی نوستالژی در تحلیل غالب بوده است در حالی که تمنا برای آنچه خانه خوانده می‌شود همچنان قوی‌ترین تخیل نوستالژیک به‌شمار می‌آید (بینت، ۲۰۱۵، ۲-۲۱). این استدلال علاوه بر آنکه اهمیت چرخش فضایی در علوم انسانی امروز را انعکاس می‌دهد، دعوتی به توجه بیشتر به وجوه خاص و محلی در فهم نوستالژیا نیز هست.

تأملی بر متن‌ها و تصاویر به اشتراک گذاشته شد کاربران ایرانی در فضای مجازی نشان می‌دهد که مضامین نوستالژیک در شبکه‌های ایرانی بیش از آنکه واکنشی به گریز و کند کردن آهنگ پرشتاب روزمره زندگی باشد، بیانگر ظرفیت التیام‌بخش، تبلیغی و یا ترویجی آن است. این مشاهده همچنین به وضوح نشان‌دهنده سویه غیر انفعالی و دعوت‌کننده به عمل (کنش) نوستالژی‌های در دنیای امروز نیز می‌باشد. نایمیر در شرحی بر تحول تاریخی مفهوم نوستالژی و تغییرات معنایی و کارکردی آن به تغییر و تکمیل معنای نوستالژی از کنش‌هایی انفعالی و یا آرزوهای تخیلی به استراتژی‌هایی برای بیانگری و مطالبه تغییر اشاره می‌کند و برای نمونه اضافه شدن فعل برای اسم و صفت نوستالژی را نشانه‌ای از تغییرات اجتماعی و فرهنگی جامعه مدرن می‌انگارد. از نظر او «نوستالژی تنها بیانگر آنچه هستیم یا احساس می‌کنیم نیست؛ نوستالژی بیش از کالای فرهنگی است که آن را مصرف و یا ستایش می‌کنیم. نوستالژی چیزی است که ما فعالانه، چه سطحی و چه عمیق، چه به تنهایی و یا با همراهی دوستان و یا در مقیاس وسیع‌تر از طریق رسانه‌ها انجام می‌دهیم» (نایمیر، ۲۰۱۴، ۱۱). با ملاحظه فوق، تولید و مصرف نوستالژی را باید بخشی از پویایی‌های سیاست حافظه (به ویژه در وجه غیررسمی آن) دانست که به لطف بسط تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی ابعاد، پیچیدگی و گسترش فرایندهای یافته است.

در کتاب زیست مجازی در ایران (ذکایی و ویسی، ۱۳۹۹)، مقولات، عواطف و تجربیاتی چون دلتنگی برای زمان‌ها و مکان‌های از دست رفته (به‌ویژه با تداعی دوره کودکی و نوجوانی و در مقایسه بین نسلی)، دلتنگی برای کیفیت اخلاقی و زیبایی شناختی و ارتباطی بهتر زندگی، دلتنگی برای وطن و سرزمین (در میان دایاسپورای ایرانی)، دلتنگی برای ارزش‌های اجتماعی تصور شده از دست رفته و اجماع و همگرایی‌ها و سرمایه‌های اجتماعی مرتبط با آن، دلتنگی برای اقلام، کالاها و شیوه‌های زندگی مادی و خاطرات پیوند یافته با آنها (نوستالژی اشیاء)، دلتنگی برای شیوه‌های زیست و فرهنگ روزمره در دیگر فرهنگ‌ها و متن‌های اجتماعی معاصر و دلتنگی برای

عرصه‌ها، فعالیت‌ها، محتوا و بازیگران تولیدات فرهنگ عامه ایرانی و غیر ایرانی در گذشته، از جمله گونه‌های غالب نوستالژی‌های ابراز شده توسط کاربران فضاهای شبکه‌ای بودند.

اگر بپذیریم که شرایط تاریخی، فرهنگی، سیاسی جامعه امروز ایران استعداد تولید، نمایش و بازنمایی نوستالژی را بیش از هر زمان دیگری فراهم و آن را جزیی جدایی ناپذیر از اقتصاد فرهنگی جامعه ایرانی ساخته است و با پذیرش این اصل که آثار هویت یابانه اقتصاد نوستالژیک علاوه بر افراد متوجه گروه‌های اجتماعی و سازمان جامعه در کلیت آن می‌گردد، در آن صورت ضروری است در هر گونه سیاست‌گذاری برای حافظه به نقش و پویایی‌های نوستالژی (ها) در ایران آگاه باشیم. در سطح توصیفی و در گام نخست شناسایی و سنخ‌شناسی نوستالژی‌های ایرانی و تحلیل تنوع گونه‌ها و تغییرپذیری‌های آن در دوره‌های مختلف تصویری از تغییرات ارزشی جامعه و مسیر تحولات آن فراهم می‌سازد. بازاندیشی و تأمل بر نوستالژی‌ها همان‌طور که به افراد فرصتی برای تنظیم سیاست زندگی و ارزیابی موفقیت‌ها و ضعف‌های احتمالی خویش می‌بخشد، برای نظام‌های سیاسی (فناوری‌های قدرت) نیز ضروری است. بازخوانی نوستالژی‌ها در بزنگاه‌های مختلف تاریخی و سیاسی تضمینی برای سیاست فرهنگ و سیاست حافظه کارآمد و تقویت همبستگی و سرمایه‌های اجتماعی است. سیاست فرهنگی پویا می‌تواند با بازخوانی و اشراف بر جغرافیا و اقتصاد نوستالژی شهروندان، به ترمیم و بازسازی سیاست‌های فرهنگی با هدف وفاق بیشتر بپردازد. چنانکه پیشتر اشاره شد تورم ذهنیت‌ها، تجارب و گفتمان‌های نوستالژیک در جامعه ایرانی می‌تواند بیانگر بحرانی در پیونددهی گذشته و حال و آینده و نشانی از تروماتیک شدن حافظه باشد. تصویر کلی نوستالژی‌های ایرانی آنچنان‌که برای مثال در شبکه‌های اجتماعی انعکاس می‌یابند به روشنی تعارض و گاه تخاصم نوستالژی‌های مرتبط با فرهنگ رسمی و فرهنگ غیررسمی را آشکار می‌سازد. به همان سان آرایش این نوستالژی‌های بازنمایی شده به وضوح مفصل‌بندی آنها حول عناصر متکثر هویت ایرانی (سنت‌های ایرانی،

دیانت، ملیت، غرب و مانند آن) را نشان می‌دهد. این آرایش متکثر، ظرفیت کمتری برای انباشت و تراکم نوستالژی‌ها و به طور مشخص بازخوانی جمعی و تاریخی آنها فراهم می‌سازد. به بیان دیگر، تکثر، پراکندگی و تغییرات سریع و پی در پی مضامین و یا ابژه‌ها و تجاربی که نوستالژی‌های ایرانی حول آن شکل می‌گیرند، ظرفیت چندانی برای شکل‌گیری حافظه‌های جمعی انسجام بخش پدید نمی‌آورد. سردرگمی و آشفتگی در اندیشه‌ها و عواطف نوستالژیک علاوه بر آنکه فرصت کافی برای هویت‌یابی و ابراز تعلق و وفاداری به «ماهای» بزرگ‌تر مهیا نمی‌سازد، مجال کافی را نیز برای احضار و بازخوانی (بازاندیشی) انتقادی نسبت به این نوستالژی‌ها چه از جانب اجتماعات مدنی و چه در چهارچوب فرهنگ رسمی فراهم نمی‌سازد. مأموریت هر سیاست موفق حافظه فهم و شناخت دقیق و مستمر از پویایی‌های فرهنگ‌های نوستالژیک شکل گرفته در میدان‌های مختلف هر جامعه و تلاش برای تعدیل و یا تصحیح ظرفیت‌های عاطفی بالقوه مخرب در آنها و یا هدایت آنها به مسیری برای انسجام و وفاق اجتماعی است. مأموریت دیگر سیاست فرهنگ در قلمرو فرهنگ نوستالژی، بازنمایی فعال‌تر و دمکراتیک‌تر آنهاست؛ مثلاً تقویم‌ها اگرچه به‌صورت متعارف معطوف به وقایع، حوادث و تجربیات واقعی تاریخی هستند، با این حال در طراحی و تدوین آن‌ها می‌توان به فراخور از برخی عناصر نوستالژیک نیز بهره جست. برای نمونه، اسطوره‌ها همواره منبع مهمی در تولید نوستالژی‌ها به شمار می‌آیند و در جوامع تاریخی چون ایران منبع الهام‌بخش مهمی در هویت‌یابی‌های دینی، ملی به شمار می‌آیند. با این ملاحظه بخشی از استراتژی ابداع سنت را می‌توان از دریچه تقویم‌های رسمی و غیر رسمی بر عهده ثبت و ضبط فرهنگ‌های اسطوره‌ای گذاشت. روشن است که در شرایط ایدئال نسبت مستقیمی میان تقویم (ها) و نوستالژی‌ها در هر نظام سیاسی برقرار است. راه نیافتن نوستالژی‌ها بزرگ و برجسته در تقویم‌ها تولید اصطکاک عاطفی کرده و می‌تواند بیگانگی و انفعال سیاسی را به دنبال آورد. بدیهی است با توجه به تنوع، گستردگی و سرعت شکل‌گیری نوستالژی‌های مختلف و به ویژه پیوند برش‌های مهمی از آن با

فرهنگ‌های مصرف (کلایی شدن نوستالژی)، امکان و ضرورتی برای توجه و انعکاس غالب نوستالژی‌ها در تقویم‌های رسمی و غیر رسمی وجود ندارد، با این حال توجه به نوستالژی‌هایی که با هویت‌های گروهی و جمعی و اسطوره‌ای جماعت‌های بزرگ (عموماً ملی) پیوند دارند می‌تواند خود تقویم‌های ملی را نیز مرجعی برای ایجاد نظم فرهنگی بیشتر و چهارچوب مرجعی برای هویت‌یابی و شکل‌دهی حافظه‌های ملی قرار دهد. تقویم ایدئال باید یادآور آرزوها (تلخ و شیرین)، رؤیای‌پردازی‌های گذشته‌نگرانه و آینده‌نگرانه و البته اهداف و آرمان‌های حال‌نگرانه اجتماعات ملی در هر نظام سیاسی باشد. همسویی تقویم و نوستالژی البته به معنای پرهیز از بازخوانی، پالایش و مواجهه انتقادی با نوستالژی‌ها نیست. چنانکه در بخش‌های نظری اشاره شد، عادت کردن و تمرین بازاندیشانه در فرهنگ نوستالژیک تمرینی ضروری برای همه کارگزاران اجتماعی‌کننده در هر نظام سیاسی و در همه سطوح است. این تمرین و بازخوانی و بازاندیشی جمعی باید مجال گفت‌وگو و مذاکره‌های واقعی بین گروه‌های مختلف ذینفع بر سر ماهیت نوستالژی‌ها، زمینه‌های ظهور و بروز آن و آثار برآمده از تداوم آن را ایجاد کند. تقویم‌ها در این معنا در تعاملی مستمر با این گفت‌وگوها و بازخوانی‌ها قرار می‌گیرند. بی‌اعتنایی به مسیری که فرهنگ عامه بر اساس آن به تولید و مصرف نوستالژی در میدان‌های مختلف می‌پردازند، و اصرار بر جواز دادن به نوستالژی‌های مهندسی‌شده و کاملاً همسو با فرهنگ رسمی ممکن است به جایگاه تقویم در زندگی روزمره آسیب می‌رساند.

۴. نسل‌ها و سیاست حافظه

تولید، بازنمایی و به کارگیری حافظه با تجربه نسل نیز پیوند وثیقی دارد. نسل هم به‌عنوان واقعیتهایی عینی که بر اساس سن تقویمی استوار است و هم به‌عنوان تجربه‌ای ذهنی (در معنای نسل تاریخی) عنصر مهمی در پویایی‌های حافظه جمعی است. تلاقی زندگینامه‌های فردی و وقایع و حوادث مهم تاریخی در سطوح مختلف محلی، ملی و جهانی، علاوه بر حافظه‌های فردی، به‌صورت مشترک حافظه‌های جمعی (گروهی) را

نیز می‌سازد و در ادامه هویت‌یابی نسل‌های مختلف و کیفیت تعامل آنها با سیاست و قدرت از آن تأثیر می‌پذیرد. به این ترتیب نسل‌ها را باید محل تلاقی تجارب فردی و ملی دانست که در پیوند با هم حافظه جمعی را می‌سازند. معنای دیگر این گزاره اهمیت جایگاه قدرت و موقعیت نسل‌ها در تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از حافظه جمعی نیز هست. «تعهدات و عضویت‌ها تعیین‌کننده رویدادهای تجربه شده و نحوه تفسیر و یادآوری آنهاست» (کورنینگ و شومن، ۲۰۱۵، ۲۱۲). برای مثال، جایگاه شهروندی متزلزل جوانان و برخوردار نبودن کامل از برخی حقوق شهروندی با ایجاد نارضایتی از عدالت توزیعی ممکن است احساس تعلق آنها به مکان و نشانه‌های هویت ملی و دینی را کاهش دهد. احساس حاشیه‌ای بودن (شدن)، تعهد نسل‌های جوان بر حفظ و تعهد به میراث فرهنگی و نمادها و مناسک متصل به آن را تحت الشعاع قرار می‌دهد. به همان سان ممکن است برخی نسل‌های بزرگسال نیز به نقد سیاست‌ها فرهنگی و بازخوانی و تفسیر مجدد از نقش خود در وقایع و حوادث سرنوشت ساز و مهم تاریخی (جنبش‌های اجتماعی، جنگ‌ها، فعال‌گرایی‌های اجتماعی و سیاسی و مانند آن) روی آورند. به این ترتیب نسل‌ها همزمان هم تعیین‌کننده رویدادهای تاریخی تجربه شده به شمار می‌آیند و هم متقابلاً با شکل‌دهی گروه‌های اجتماعی گوناگون به بازتفسیر حوادث و رویدادهای تاریخی احساس غرور، بی‌تفاوتی و یا گاه ندامت و شرمساری از نقش خود در این حوادث و به تبع آن در حافظه‌های جمعی را به نمایش می‌گذارند. فعال‌گرایی‌های سیاسی گروه‌های ضدجنگ و یا ضد تبعیض قومی و نژادی که پیشتر در نقش سربازان و نظامیان با این سیاست‌ها همراهی (داوطلبانه و یا اجباری) داشته‌اند، نمونه‌ای برای این بحث است. «زمانی که مردم عادی با یادمان‌ها، تعطیلات، کتاب‌های درسی و یا هر گونه بازنمایی ارائه شده از رویدادهای گذشته توسط نخبگان و یا گروه‌های صاحب قدرت مواجه می‌شوند، می‌توانند این بازنمایی‌ها را رد، نادیده و یا مورد تفسیر مجدد قرار دهند (کورنینگ و شومن، ۲۰۱۵، ۲۱۲).

بدیهی است پیشرو بودن گروه‌های جوان‌تر در تغییرات اجتماعی و پیشگامی آنها در استقبال از تغییرات جدید، آن‌ها را بیشتر مستعد چالش این بازنمایی‌ها و یا مداخله و دستکاری در آن‌ها می‌سازد. این پتانسیل برای چالش و پرسشگری را تا اندازه‌ای می‌توان بر اساس درک متفاوت جوانان از زمانیت^۱ فهم کرد. مواجهه جوانان با تقویم و سیاست‌های حافظه انعکاسی از درک وجودی و نیز ساختاری متفاوت آنها از زمان نیز هست. فلاهرتی با اشاره به آنچه آنها را «کار زمانی^۲» و یا «عاملیت زمانی^۳» می‌خواند معتقد است که «جوانان منفعلانه‌پذیرای زمان و شرایط زمانی زیست خود نیستند بلکه می‌توانند وجوه مختلفی از تجارب زمانی خویش را تغییر و یا منطبق با نیاز خویش ساخته و در برابر تنگناها یا ساختارهای زمانی بیرونی مقاومت کنند» (۲۰۱۴، ۱۷۶). از سوی دیگر پیوند بیشتر جوانان با مظاهر فرهنگ عامه‌پسند جهانی و در امتداد آن ارزش‌های جهان‌وطنانه (که پیمایش‌های اخیر در ایران نیز مؤید آن است)، ظرفیت و اشتیاق بیشتری برای مواجهه‌ای انتقادی با سیاست‌های یادمانی مثلاً در شکل صادره و ترکیب و پیوندزنی‌های ویژه میان آن‌ها می‌سازد. مفهوم‌سازی‌های باختین از کارناوال و به‌طور ویژه مفهوم‌سازی «استراتژی و تاکتیک» دوسرتو (۱۹۸۴)، سازه‌های مناسبی برای تحلیل این وضعیت هستند. اگر بخواهیم این مفهوم‌سازی را برای سیاست تقویم به کار گیریم، در این صورت مناسبت‌ها، آیین‌ها و تعطیلات پیش‌بینی شده در تقویم به مثابه «استراتژی‌های» رسمی حاکمیت برای تداوم و تقویت نظم اجتماعی و سیاسی ممکن است بر اساس «تاکتیک»های مختلف مورد استفاده گروه‌های خرده‌فرهنگی جوانان موضوع تفسیرها و اعمال متفاوتی از جمله قدسی‌زدایی کردن (مثلاً همراه کردن و گاه جایگزینی جشن ولنتاین با یک مناسبت دینی مرتبط تدارک دیده شده در تقویم) قرار گیرند. روشن است که واکنش‌ها به تقویم علاوه بر موقعیت عینی نسلی (سن تقویمی)، پاسخی به ذهنیت‌ها و به همان سان متن و موقعیت محلی زیست گروه‌های

1. temporality
2. Time work
3. Time agency

مختلف (در این مورد جوانان) نیز هست. برای نمونه در حالیکه میزتال بسط علاقه به حافظه در متن متمایل به فراموش سپاری جامعه غربی و نیز ظهور موج جدید از معنویت‌گرایی را زمینه‌ساز رونق حافظه دانسته و معنویت‌گرایی جدید مبتنی بر جست‌وجوگری و یافتن معنایی تازه در امر قدسی را در مسیر حافظه ردیابی می‌کند (میزتال، ۲۰۰۴، ۲)، توجه شدید به قدسی‌سازی در تقویم رسمی ایران متقابلاً برخی مقاومت‌ها را به دنبال داشته است.

با توجه به آنچه گذشت می‌توان استدلال کرد که سرعت تغییرات و تحولات نسلی ضرورت بازنگری مستمر تقویم و اعتنا به ذهنیت‌ها و تجارب زیسته گروه‌های سنی جوانتر را برجسته می‌سازد. تراکم تجربیات و مجاورت با فرهنگ رسانه‌ای اشباع شده (که در ادامه بیشتر به آن می‌پردازیم)، اهمیت وجوه ذهنی نسل و ابژه‌های اثر گذار و تعیین‌کننده تجارب نسلی را آشکار می‌سازد. در این معنا و ملهم از مانهایم، بولین (۲۰۱۷) نسل‌ها را واسطه بین زمان بیرونی تقویم و زمان داخلی زیست‌های ذهنی ما می‌داند. تجارب کودکان و نوجوانان امروز چهارچوب‌های راهنمای نسبتاً همگن فرهنگی و اجتماعی برای آنها فراهم می‌سازد که از دریچه آن به تفسیر حافظه‌های جمعی و ارکان و محتوای آن می‌پردازند. بنابراین، نسل‌ها از امکان عمل حافظه‌ای متفاوتی به پشتوانه تجربیات خویش برخوردارند. داشتن جایگاه تاریخی مشابه و مشترک (متأثر از فرصت‌ها و محدودیت ساختاری و ابژه‌های نسلی) به آنها حسی از اشتراک در حافظه جمعی بخشیده و به موازات قضاوت و ارزیابی و انتخاب آنها از عناصر حافظه‌ای بازنمایی شده در تقویم را شکل می‌دهد.

۵. آیین‌ها، روزهای تعطیل و سیاست یادبود

آیین‌های ملی، مذهبی و سیاسی و تاریخی محمل اصلی است که در تقویم‌های ملی نقش می‌بندند و مبنایی را برای یادآوری‌ها و جشن‌ها و سوگواری‌ها فراهم می‌سازند. در سنت کلاسیک کارکرد گرای دورکیمی، آیین‌ها در خدمت بازآفرینی جامعه و تضمینی برای حفظ ارزش‌ها و اعتقادات مشترک به شمار می‌روند. بر این اساس آیین‌هایی چون

نماز جمعه، نماز عید فطر، و یا آیین‌های سیاسی مرتبط با سالگرد انقلاب اسلامی، تمهید و دعوت مجددی است تا مردم با شرکت در آنها تعهد خود را به ارزش‌های مشترک جامعه نشان داده و به زبان دورکیم از تأثیرات غیر دینی کننده‌ای مرتبط با تجارب روزمره زندگی (کار، استراحت، مناسبات خانوادگی و شغلی و مانند آن) فاصله گیرند. مناسک به قول کالینز (۲۰۰۴، ۴۲) «فرصت‌هایی هستند که درجه زیادی از توجه متقابل را می‌طلبند. یعنی درجه زیادی از بیناذهنیت همراه با درجه زیادی از همراهی عاطفی که حاصل آن احساس عضویت و تعلق به نمادهای شناختی است» (نقل در سایتو، ۲۰۱۸، ۶۵۰). بدین ترتیب مناسک روایت خود زندگینامه‌ای از اشتراک عاطفی و شناختی و تجربه‌ای برای افراد درگیر در آنها فراهم می‌سازد و به واسطه آن‌ها افراد تعلقات تاریخی مشترکی را احساس می‌کنند.

نقش آیین‌ها بر اساس چهارچوب مدل‌های سنتی فوق، اگر چه همچنان تا اندازه زیادی قابل دفاع است، با این حال در خوانش از نقش آیین‌ها و چگونگی تفسیر و یا هدایت آنها در متن جامعه پیچیده و مدرن امروزی باید ملاحظات را در نظر گرفت. برای مثال تحولات فناوریک در متن جامعه شبکه‌ای امروز چالشی جدی برای خانواده، اجتماع و گروه‌بندی‌های مختلف اجتماعی برای حفظ و انجام برخی آیین‌های به‌دنبال داشته است. جابجایی‌ها و تحرک جغرافیایی فزاینده ساکنان کلان شهر فرصت و زمینه کافی برای اجتماع فیزیکی بسیاری از مردم در آیین‌ها و مناسبت‌های مختلف فراهم نمی‌سازد؛ جهانی‌شدن و مبادلات فرهنگی ممکن است الگوها و مناسک جدیدی را برای افزودن به تقویم‌های ملی پیش روی کشورها قرار می‌دهد و به همان سان ممکن است الگوهای سنتی‌تر در معرض فشارهایی برای تعریف شدن مجدد و یا حذف شدن قرار گیرند. در مجموع تنوع و پیچیدگی فرهنگ و میدان آیینی شهروندان در دنیای امروز با هیچ دوره دیگری در تاریخ قابل قیاس نیست. زمینه تأثیرگذار مهم دیگر فرهنگ‌های دیاسپوریک است. پراکندگی‌های بزرگ جمعیت در جهان امروز در کنار سهولت و افزایش ارتباطات، انتقال و اشاعه برخی آیین‌ها و ارزش‌ها و نشانه‌ها و خرده فرهنگ‌های

متصل به آن را به همراه داشته است. برای نمونه توجه طیف رو به افزایشی از جوانان ایرانی به جشن ولنتاین در دهسال اخیر را می توان هم با بازنمایی های گسترده (به کمک فرهنگ رسانه ای) از این جشن و هم با افزایش تعاملات ایرانیان داخل و خارج از کشور مرتبط دانست.

دیجیتال شدن فرهنگ و جامعه فرصت بزرگی برای ایجاد پیوندهای محکم و الهام بخش میان جامعه، نهادها و شرکت های آن و شکل گیری نوعی میراث فرهنگی دیجیتال فراهم می سازد (هاکس و همکاران، ۲۰۲۰، ۱۱). رسانه های دیجیتال علاوه بر آنکه فرصت بازنمایی، تولید محتوا و واکنش بیشتر نسبت به آیین های متنوع را پیش روی مخاطبان خود می گذارند، در شکل برگزاری و در نتیجه ماهیت و واکنش ها نسبت به آنها نیز مؤثرند. برای نمونه شبکه های اجتماعی این امکان را فراهم می سازند تا افراد فارغ از حضور فیزیکی در اجتماعات، با شبکه ای کوچک از اعضای خانواده و یا دوستان خود به شیوه خصوصی و مجازی برخی مناسک را با یکدیگر برگزار کنند. مشارکت های ترکیبی (هم حضوری و مستقیم برای برخی اعضا و هم مجازی برای گروه دیگر) شیوه دیگر است.

اهمیت دیگر رسانه های دیجیتال به قول هاسکینز (۲۰۱۵، ۱۸) مشارکت گسترده عامه مردم در عمل حافظه ای و ایجاد میدانی گسترده برای بحث و مناقشه بر سر حافظه است. استدلال اصلی او این است که بازنمایی و گفت و گوهای همگانی بر سر حافظه و حوادث و آیین های مرتبط با آن اگر چه ضرورتاً تضمینی برای دمکراتیک ساختن آن نیست، با این حال در سویه دیگر هر آنچه از دریچه رسمی مهر تأیید دریافت کند نیز ضرورتاً مقبول همگان نخواهد بود. در سال های اخیر بازنمایی آیین ها و مناسکی چون ایام محرم و عاشورا، عید فطر و عید غدیر و همچنین نوروز و شب یلدا در شبکه های اجتماعی بسیار گسترش یافته است و متن ها و تصاویر و تفسیرهای زیادی حول آن از جانب گروه های مختلف تولید و مصرف می شود. در وجه مثبت این بازنمایی های گسترده، فرصتی برای نمایش تکرر سبک ها و سلیقه ها و در مجموع تنوع فرهنگی را

به دنبال داشته است. به همان سان تلاش برخی افراد و یا خرده فرهنگ‌ها در تقدس زدایی و یا توهین و تخریب ارزش‌های پشتیبان این مناسک را نیز می‌توان عاملی برای تقویت شکاف‌های اجتماعی و فرهنگی در جامعه ایرانی تلقی کرد. تجربه فوق اگر چه تا اندازه‌ای برآمده از کارکرد جبرانی و تکمیلی فضاها و شبکه برای محدودیت‌های حوزه عمومی در ایران است، از تنوع ناکافی و نقش غالب فرهنگ رسمی سیاسی در تدوین و سیاست‌گذاری برنامه‌های تقویمی نیز حکایت دارد.

اتزیونی (۲۰۰۴) در مقدمه کتاب ما همانی هستیم که جشن می‌گیریم، در یک طبقه‌بندی کلی مناسک را بر حسب کارکرد مستقیم آنها برای انسجام بخشی و تقویت نظم موجود، در دو گروه آیین‌های مبتنی بر ابراز تعهد مجدد و آیین‌های مبتنی بر مدیریت تنش تفکیک می‌کند. به اعتقاد او در گونه نخست «روایت، نمایش و تشریفات مندرج در آیین‌ها مستقیماً در جهت جلب تعهد به اعتقادات مشترک هستند در حالی که گونه دوم این مسیر را غیر مستقیم و با جواز دادن به ابراز آزادانه تنش‌هایی که در دیگر موقعیت‌ها و ایام غیر مجاز تلقی می‌شوند دنبال می‌کند» (اتزیونی، ۲۰۰۴، ۱۱). روشن است که به‌کارگیری این تفکیک در متن تاریخی و فرهنگی جامعه ایرانی با ملاحظاتی همراه است. برخلاف بسیاری از فرهنگ‌های غربی که تخلیه هیجان‌ات و تنش‌ها با پویایی‌های فرهنگ عامه و به ویژه از مسیر مناسک و کارناوال‌های قومی و محلی پیوند بیشتری دارد، کارکرد مناسک در ایران امروز عموماً از جنس همراهی برای تجدید میعاد و یا تعهد مجدد است. اجتماعات خودجوش و یا سازمان یافته مردم در مراسم دینی و یا حضور آنها در آیین‌های سیاسی و ملی تعریف شده رسمی چون سالگرد انقلاب اسلامی، جملگی در خدمت حفظ نظم اجتماعی و حفظ وفاق ملی است. در مجموع مراسم تعریف شده و یا مورد حمایت فرهنگ سیاسی رسمی در ایران تقریباً همگی در مسیر دعوت مجدد برای نمایش میثاق‌های ملی و ایدئولوژیک هستند و چهارچوب‌های آیینی متکی بر بیانگری‌های آزادانه و خودجوش و کارناوالی عموماً معطوف به فرهنگ و ارزش‌های دینی هستند. اتزیونی البته صریحاً تداخل مرزبندی‌های دو گونه آیینی و

سیالیت و نیز تغییر و تحولات تاریخی آنها را مورد بحث قرار می‌دهد. با این حال رویکرد کارکردگرایانه و کمتر منعطف او مانع از توجه به پیچیدگی‌ها در عمل و تفسیر شرکت‌کنندگان در مناسک و انگیزه‌ها و معانی متفاوتی است که حضور در این آیین‌ها برای آنها دارد. با این ملاحظه رویکرد اتزیونی به آیین‌ها را بیشتر می‌توان نزدیک به قالب‌های کارکردگرایانه کلاسیک (به‌طور مشخص رویکرد هالبواکس به حافظه جمعی) دانست که انتخاب، آزادی عمل و عاملیت سوژه‌ها را در حاشیه مشارکت و تعهد جمعی آنها تفسیر می‌کنند.

به نظر می‌رسد در هر گونه تحلیلی از تداخل مرزبندی‌های مناسک باید به ماهیت و محتوا و ایده (مضمون) اصلی شکل‌دهنده آنها نیز توجه داشت. برای نمونه مناسک و مناسبت‌های مبتنی بر تجدید عهد که عموماً با حوادث سیاسی پیوند دارند و از قدمت کمتری برخوردارند به شیوه‌ای استانداردتر برگزار شده و روایت، نمایش و ارکان آن چهارچوب نسبتاً ثابتی دارد. در مقابل آیین‌های مرتبط با فرهنگ دینی (عزاداری محرم) فارغ از تنوعات قومی و جغرافیایی آنها، زمینه بیشتری برای شکل‌گیری برخی خرده فرهنگ‌ها و یا سبک‌ها فراهم ساخته و در مواردی فرصتی را برای مصادره برخی میدان‌ها و تخلیه تنش و عواطف به شیوه‌هایی متنوع فراهم می‌سازد. به این ترتیب مراسم دینی و سنتی تقویمی در ایران علاوه بر چهارچوب‌های انسجام‌بخش عمومی، فرصت‌هایی را برای گریز از آهنگ زندگی روزمره و کسب تجارب حسی و هیجانی متفاوت برای مشارکت‌کنندگان فراهم می‌سازد. تداوم و تنوع شیوه‌های برگزاری، مشارکت مدنی گسترده مردم در برگزاری آن و نیز راه یافتن هر دو عنصر تعهد و ابرازگری، توضیح‌دهنده ماهیت انسجام‌بخش و مفید آیین‌های دینی هستند. با این حال سیاست‌گذاری متوازن در هر تقویم ملی مستلزم ارائه تعاریف جدید از اضلاع شکل‌دهنده حافظه جمعی، بازبینی‌ها و توجه به تکثر فرهنگ‌ها (در درون و فراسوی مرزهای ملی) و افزودن احتمالی مناسبت‌هایی برای ابرازگری‌های عاطفی با استفاده از ذخیره فرهنگ‌های بین‌المللی، ملی، قومی و محلی نیز می‌باشد.

ضروری است در هر گونه سیاست‌گذاری برای تقویم به تحولات و تغییرپذیری‌های اجتماعی اعتنا کرده و از نگرشی ثابت و ایستا به تقویم پرهیز کنیم. این استدلال به معنای مواجهه‌ای کاملاً سیال و پست‌مدرن و فاصله گرفتن از چهارچوب‌ها و قالب‌های ساختاری حاکم بر نظام‌های اجتماعی نیست. پاسداشت ارزش‌ها، آیین‌ها و اسطوره‌های ملی و دینی خود مرجعی برای اقتدار فرهنگی و ضرورتی انکارناپذیر است. با این حال تقویم‌ها می‌بایست واکنش مناسبی به زیست اجتماعی تغییرپذیر و فرصت‌ها، شرایط و یا تهدیدهای جدید پیرامون آن نیز داشته باشند. تقویم مناسب همواره باید منعکس‌کننده اولویت‌ها، آینده‌نگری، آرمان‌ها و البته واقعیات متن اجتماعی خود باشد. بازخوانی‌های تاریخی، ارتقا خودآگاهی و گفت‌وگوهای ملی همواره فرصتی برای بازخوانی و تنظیم مجدد تقویم فراهم می‌کند.

در کتاب جهانی ساختن: اسطوره، مناسک و جست‌وجو برای ارزش‌های خانوادگی گیلیس (۱۹۹۶) نشان می‌دهد که در جامعه آمریکایی بسیاری از اسطوره و مناسک و قضاوت‌ها و رفتارهای پیوند خورده با آن (به ویژه در حوزه خانواده) سنخیت چندانی با واقعیات ندارند. استدلال گیلیس این است که بسیاری از رسوم و آیین‌های مرتبط با زیست خانوادگی (جشن‌های عروسی، نقش پدری و مادری، روز مادر، روز پدر، کریسمس، مراسم تدفین و مانند آن) نه متعلق به یک میراث کهن تاریخی، بلکه جملگی برآمده از شرایط تاریخ معاصر، بر ساخت‌هایی سیاسی و اغلب برگرفته از ارزش‌های ویکتوریایی هستند و از این رو بازخوانی اسطوره‌ها و تصحیح آنها را ضروری می‌پندارد.

پیوند دادن تقویم‌نگاری با بازخوانی و آگاهی‌های تازه از منابع و اسناد در همه اشکال موجود آن و درگیر شدن طیف وسیع‌تری از متخصصان و صاحبان بینش و دانش در آن، به یقین به تولید تقویم‌های قوی‌تر و جذاب‌تر کمک می‌کند. در وجهی دیگر آنچه توضیح‌دهنده جواز ویرایش و بازخوانی و تغییر در تقویم است، تغییرات در چهارچوب‌های شناختی و بیشتر از آن اقتصاد عاطفی مخاطبان آن است. به بیان دیگر نوع ارتباط، نیاز، شناخت، قضاوت، همدلی و یا بی‌تفاوتی، امیدها و آرزوها، ترس‌ها و

نوستالژی‌های انسان امروز تفاوت‌های هستی‌شناختی مهمی را با نسل‌های پیشین شکل می‌دهد که به فراخور بر ارزش‌گذاری و ارتباط ذهنی و عینی آنها با تقویم اثر می‌گذارد. سیاست‌گذاری در متن جامعه معاصر علاوه بر وابستگی به متن‌های ملی و سیاست‌های رسمی دولت/ملت‌ها با پویایی‌های فرهنگ جهانی و مبادله گسترده و سریع اطلاعات و محتواهای متنوع نیز پیوند داشته و در طراحی و بازتولید اشکال متنوع سیاست‌های یادمانی توجه به متن جهان وطنانه‌ای که در آن حافظه‌ها تولید و تداوم می‌یابند حائز اهمیت است. سایتو (۲۰۱۸، ۱۰)، در تشریح ماهیت سیاست‌گذاری یادبود در فضای فرهنگی تغییر یافته جوامع معاصر، ضمن تأکید بر فرامرزی بودن این سیاست‌ها معتقد است که «سیاست یادبود اینک مستلزم جهان وطنی به‌عنوان منطقی جدید است که تناقضی نهادین با ملی‌گرایی به‌عنوان کانون محوری منازعات سیاسی دارد». تفسیر بازیگری جهان‌وطنی به‌عنوان یک ارزش، اخلاق و سبک زندگی برآمده از تغییرات گسترده اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی، انعطاف‌پذیری و ظرافت بیشتر در سیاست‌های یادمانی است به نحوی که همزمان از پتانسیل مثبت ابژه‌های یادمانی جهانی در کنار گونه‌های متنوع محلی بهره‌جوییم.

پیمایش‌های اخیر در ایران به وضوح نشان‌دهنده رشد گرایش‌های جهان‌وطنانه به‌عنوان انتخاب و نیز تجربه‌ای هویتی در میان جوانان است. در کنار مؤلفه‌های سنتی و متعارف هویتی (ملیت، دیانت)، دیدن و توجه کردن به خود به‌عنوان یک شهروند جهانی، به اولویت بخش قابل‌توجهی از جوانان امروز تبدیل شده است (برای جزئیات بیشتر نگاه کنید به ذکایی، ۱۴۰۱). این تغییر گسترده ارزشی به نوبه خود توجه بیشتر به مناسبت‌های جهانی مورد اقبال نسل‌های جدید در سیاست‌گذاری تقویم و توازن در انتخاب وقایع و حوادث بازنماکننده شرایط زیست مدرن را طلب می‌کند.

۶. سیاست حافظه و رسانه‌های نو

رشد فناوری‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی بدون تردید انباشت و تراکم حافظه را نیز به‌دنبال داشته است. به قول هاسکینز (۲۰۱۱)، حافظه در سلطه رسانه‌هاست.

پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهد که فناوری‌ها در عین حال که با ارائه ابزارهای تحلیلی و ارتباطی ظرفیت‌های جدیدی برای سازماندهی و بازنمایی حافظه جمعی ایجاد می‌کنند، خود می‌توانند به منبعی برای چالش‌های نوظهور تبدیل شوند (سروری سرابی و همکاران، ۲۰۲۳). این دوگانگی ذاتی، ضرورت اتخاذ رویکردی متوازن و نقادانه به فناوری‌های دیجیتال را برجسته می‌سازد. نکته مهم در این است که استیلای رسانه‌های نو بر حافظه تنها ناظر بر ذخیره کردن، تولید، انباشت و یا بازنمایی حافظه‌های فردی و جمعی نیست. رسانه‌های دیجیتال اساساً ماهیت حافظه و مسیر شکل‌گیری و محتوای آن را نیز تحت الشعاع قرار داده و ماهیت هستی‌شناختی متفاوتی به آن بخشیده‌اند. از سوی دیگر، پیوند رسانه‌های نو و حافظه هم‌زمان هم در مسیر دمکراتیک ساختن و تنوع بخشی و تجلی قابلیت‌های حافظه بوده است و هم امکانی برای سوءاستفاده، تولید نابرابری و ترویج خشونت، تنفر و ارزش‌های غیردمکراتیک. به لطف فناوری‌های دیجیتال، مصادره حافظه در مسیر رادیکالیسم و تولید اندیشه‌ها و جنبش‌های خشونت‌طلب، آسان‌تر از قبل است. سرعت انتقال، فراگیر بودن، چندرسانه‌ای بودن و دیگر جاذبه‌های رسانه‌های دیجیتال، به تعبیر هاسکینز، اکولوژی رسانه‌ای جدیدی ایجاد کرده که امکان به اشتراک گذاشتن و واکنش به روایت‌های حافظه‌ای بی‌شماری را توسط توده‌هایی گسترده‌ای از افراد در سطح جهانی مهیا می‌سازد. این ظرفیت‌های گسترده و روزافزون به یقین امکان و ضرورت‌های تازه‌ای برای سیاست حافظه فراهم می‌سازد که آثار آن در سطوح فردی، خانوادگی، محلی، ملی و بین‌المللی قابل بررسی است.

اکولوژی رسانه‌ای دیجیتال، امکان تلاقی سطوح، انگیزه‌ها، بازیگران و کارفرمایان حافظه‌ای متعدد را در جغرافیایی گسترده فراهم می‌سازد و مدیریت حافظه را تابع پیچیدگی‌ها و محدودیت‌های تازه‌ای می‌سازد. برای نمونه اکولوژی رسانه‌ای اینک امکان خود آگاهی و اشتراک روایت‌های حافظه‌ای طیف گسترده‌ای از مهاجرین (دایاسپورای) ایرانی را در سراسر جهان فراهم ساخته که به شکل‌گیری ذهنیت آنها در خصوص آینده،

گذشته، وطن، هویت یابی‌ها و شرایط زیست کنونی کمک می‌کند. سویه دیگر اهمیت اکولوژی‌های رسانه‌ای برای حافظه، ایجاد پیوندهای نسلی و نزدیک کردن و همگرایی بیشتر آنهاست. ماریا هیرش از این امتزاج نسلی با واژه «نسل پسا حافظه^۱» یاد می‌کند. نسل پسا حافظه اشتراکات حافظه‌ای خود با نسل‌های پیشین را از دریچه تجربه مجازی (و نه مواجهه مستقیم) بدست می‌آورد. در حقیقت رسانه‌های دیجیتال فرصتی منحصر به فرد برای تولید احساس، زبان، حسرت‌ها و آرزوهای یکسان برای نسل‌های ناهمزمان فراهم ساخته و به آنها امکان مذاکره و اظهار نظر در خصوص طیفی از حوادث مختلف تاریخی، سیاسی و اجتماعی می‌دهند. فضای شبکه‌ای در ایران نوعاً صحنه ستیزهای حافظه‌ای و تروماتیک ساختن آن توسط گروه‌های رقیب است که به استناد دال‌های هویتی آرمانی، مفصل‌بندی‌هایی از روایت‌های حافظه‌ای خود می‌سازند.

چالش دیگر فضای مجازی برای حافظه، آمیختگی روایت‌های متنوع از حوادث و تروماهای تاریخی و اعتباریابی از این روایت‌هاست. تعدد روایت‌ها از واقعه‌ای یکسان ممکن است بسیاری را بر سر پذیرش روایت صحیح دچار تعارض ساخته و مرزبندی روایت‌های صحیح و ناصحیح را مخدوش سازد. در رقابت بی‌پایان شکل گرفته برای دیده و شنیده شدن و روایت داشتن و هویت یابی، پتانسیل تحریف و ارائه اطلاعات نادرست فراوان ظاهر می‌شود. تنوع و تکثر صداها در فضاهای شبکه‌ای با تمرکز زدایی و ایجاد آشفتگی در میان کاربران مفصل‌بندی‌های حافظه‌ای را دشوار می‌سازد. «رسانه‌های دیجیتال صرفاً سکویی برای مفصل‌بندی حافظه به شمار نمی‌آیند بلکه به شکل‌گیری حافظه‌ای خاص می‌انجامند که می‌تواند راه خود را به قلمرو کلام نفرت انگیز امتداد دهد. به این ترتیب پلتفورم‌های دیجیتال ممکن است به تکفیر استدلال‌های مستدل و مبتنی بر اندیشه منتهی شوند» (مائوران‌تینو، ۲۰۲۳، ۲۶۳). صحنه فضای مجازی در ایران مملو از مطالب و اخبار و روایت‌هایی است که به قضاوت‌های یک طرفه، غیر مستند و جهت‌گیرانه در خصوص حوادث، شخصیت‌ها و جریان‌های

تاریخی ایران پرداخته و به طور مستمر به ایجاد قطب‌بندی و شکاف‌های حافظه‌ای دامن می‌زنند. تاریخ ایران باستان، تاریخ و هویت یابی دینی اسلامی، مواجهه با تجدد غربی و حوادث تاریخی و سیاسی دوران پس از مشروطیت، بازخوانی حوادث بعد از انقلاب، موضع‌گیری‌های رقیب نسبت به آداب و سنت‌ها و اسطوره‌های فرهنگی ایرانی و اسلامی از جمله مضامین اصلی هستند که برای تولید این روایت‌های رقیب و گاه متخاصم به کار می‌روند. ماهیت عاطفی فضای دیجیتال به مخاطبین آن جسارت بیشتری برای ابرازگری و نقد رادیکال مواضع مخالف می‌بخشد و به جای ایجاد موقعیت‌هایی برای گفت‌وگو، اغلب مجال تک‌گویی و یا کارناوالی ساختن مواضع رقیب را فراهم می‌سازند. توانایی تحلیل انتقادی محتوای رسانه‌ای، به‌ویژه در فضایی که روایت‌های هیجانی و یک‌جانبه غالب است، می‌تواند به درک واقع‌بینانه‌تر از وقایع و کاهش تأثیرپذیری از بازنمایی‌های تحریف‌شده بینجامد. این امر نه تنها به تعدیل گفتمان‌های قطبی‌شده کمک می‌کند، بلکه زمینه را برای گفت‌وگوهای عقلانی‌تر فراهم می‌سازد (سروری سرابی و همکاران، ۲۰۲۰). فضای گفت‌وگوهای سیاسی در میدان‌های مجازی ایران بیش از آنکه عرصه‌ای برای نقد و استدلال و گفت‌وگو و شنودهای غیرهیجانی کاربران آن باشد، بیشتر عرصه‌ای برای تخلیه تنش‌ها، تسویه حساب شخصی و گروهی، جبران ناکامی‌های فردی و ساختاری و یا بیان حسرت‌ها و خیالبافی‌های گذشته‌نگرانه و آینده‌نگرانه است.^۱ گزاره فوق‌یقیناً به معنای نادیده گرفتن ظرفیت‌های بالقوه این فضا برای گفت‌وگوهای مفید، چانه‌زنی‌های حافظه‌ای و تلاش برای مشارکت در دمکراتیک ساختن حافظه نیست. مهیا نبودن حوزه عمومی در طرح و تمرین کنش‌گری‌های مدنی بدون تردید فضای دیجیتال را فرصتی برای آزمایش‌گری‌ها و آزمون و خطاهای فراوانی می‌سازد. با این حال همچنان می‌توان سویه‌های امیدبخشی را از این فضا انتظار داشت. در وهله نخست، میل به روایت‌گری از حافظه، با ظهور این رسانه‌ها اهمیتی فزاینده یافته است. بیانگری و شرح احوال شخصی چه به شکل حرفه‌ای و چه در قالب

۱. برای آشنایی بیشتر با پویایی‌های عاطفی ایرانیان در شبکه‌های اجتماعی نگاه کنید به ذکایی و ویسی ۱۳۹۹

آماتور، چه در وبلاگ‌ها و چه شبکه‌های اجتماعی پیام رسان (مثلاً فیس بوک)، داده‌های متمرکز و ارزشمندی را برای فهم اکولوژی حافظه‌ای کاربران با خاستگاه‌ها و هویت‌های مختلف (زنان، جوانان، گروه‌های حرفه‌ای و مانند آن) فراهم می‌سازد و از خلال تحلیل‌های کمی و کیفی آن‌ها می‌توان به پیش‌های ارزشمندی از خلاء‌ها، تمناها و چالش‌های و در مجموع پویایی‌های حافظه‌ای جامعه ایرانی دست یافت.

در تحلیل نسبت رسانه‌های دیجیتال با حافظه، همچنین باید مقوله زمان و مکان را باید مورد توجه قرار داد. فناوری‌های دیجیتال مصداق بارز تعابیر نظریه‌پردازان تجدید (همچون گیدنز، بک، بومن) در خصوص فشردگی زمان و مکان و از جا‌کنندگی، هستند. فشردگی زمان در فضای اینترنت، علاوه بر اینکه به معنای تراکم تولید و بازنمایی حافظه است، جهانی‌سازی آن را نیز ممکن می‌سازد. مفهوم «زمان جهانی»، که حاصل دو دینامیسم اصلی دیجیتالی‌شدن و جهانی‌شدن است، از طریق یک مواجهه بسیج شده بین عناصر ارگانیک و غیرارگانیک، مرزهای خصوصی و عمومی را در می‌نوردد. فضای مجازی سوابقی از تجربیات درونی بدنمندی‌های ما و نیز جنبش‌ها و کنش‌های غیر بدنمند فراهم می‌سازد (مائوران‌تینو، ۲۰۲۳، ۲۶۷). به اشتراک‌گذاری تجربیات، روایت‌ها و خاطرات و نیز بازنمایی و قضاوت پیرامون حوادث آشنا و یا خاص در زندگی‌های فردی و گروهی (اجتماعی) حافظه‌های امروز را به مرز جدیدی از مرعی بودن و درهم‌تنیدگی امتداد می‌دهد.

جهانی‌شدن همچنین ارتباطات قلمروهای حافظه‌ای را نیز تقویت و شبکه‌های گسترده‌تری را برای تولید و مبادله و تغییر آن فراهم ساخته است. در حقیقت همسوبا ایده پیوندزنی^۱ هومی بابا، دولت-ملت را می‌توان یک ظرف فرهنگی دانست که تداخل عناصر ناهمگون فرهنگ را ممکن ساخته و همچنین روابط سیالی را درون و بیرون از مرزبندی‌های ملی می‌سازد که ساختارهای قدرت و هویت یابی‌های مستقر را کاملاً به چالش می‌کشاند. این تداخل، به گروه‌های فرهنگی اقلیت و اکثریت امکان می‌دهد تا

1. hybridity

روایت‌های خود از نظم اجتماعی را تولید و به اشتراک گذارند. به این ترتیب گردش حافظه در دنیای امروز محدود به جغرافیای سیاسی و ارتباط شهروندان متعلق به یک فرهنگ سیاسی نیست. «شیوه‌ای که بر اساس آن در باره گذشته می‌اندیشیم به جای آنکه مبتنی بر تاریخ ملی در درون مرزها باشد، به طور فراینده‌ای بر اساس حافظه بدون مرز قرار دارد. مدرنیته با خود به شیوه‌ای حقیقی فشرده‌گی زمان و مکان را به‌دنبال داشته است. اما علاوه بر این در قلمرو تخیلات افق‌های فضایی و زمانی ما را نیز به فراسوی امر محلی، ملی و حتی بین‌المللی کشانده است» (هوئیسین، ۲۰۰۳، ۴). اشتراک بیشتر در فرهنگ عامه جهانی از دریچه فضای شبکه‌ها، حافظه‌های محلی را جهانی ساخته و متقابلاً حافظه‌های برآمده از فرهنگ (عامه‌پسند) جهانی را به سطوح محلی متنوعی هدایت می‌کند. کنش‌های حافظه‌ای در عصر جهانی شدن روابط بین اجتماعات محلی، ملی و بین‌المللی را مورد گفت‌وگو قرار می‌دهد (بوند و رپسون، ۲۰۱۴، ۱۲). استقبال روزافزون از تولیدات عامه‌پسند غربی در شکل فیلم و سریال و موسیقی و شکل‌گیری خرده‌فرهنگ‌ها، گروه‌های سبک زندگی و هواداری از ستاره‌های (سلبریتی‌های) متعلق به این سبک‌ها و خرده فرهنگ‌ها را جملگی می‌توان عرصه‌هایی دانست که به شکل‌گیری حافظه‌های عامه‌پسند جهانی و ظهور حافظه جهان وطن^۱ می‌انجامد. اینک رویدادها و حوادث سیاسی و فرهنگی در ایران و جهان در لحظه یکسانی انتقال و در دسترس قرار می‌گیرد و واکنش‌های عاطفی نسبت به آنها به اقتصاد عاطفی حافظه‌های محلی و جهانی پیوند می‌خورد.

انعکاس جشن‌ها، مناسک و آیین‌های ملی، محلی و خانوادگی در دنیای شبکه‌ای (و گاه اساساً برگزاری مجازی آنها) تحولات شگرفی را در حافظه‌های ارتباطی و فرهنگی رقم زده است و به تناسب سیاست‌گذاری برای حافظه را با فرصت‌ها و چالش‌های تازه‌ای روبه‌رو ساخته است. برای نمونه تلاش برای شکل‌دهی، شبکه‌سازی و یا استفاده از قابلیت‌های گروه‌های دیاسپوریک برای ارتقای همبستگی‌های سیاسی و ملی و یا دیگر

1. Cosmopolitan memory

مقاصد مدنی و خیرخواهانه، اینک بخش مهمی از سیاست‌های دایاسپورای کشورهای بزرگ مهاجرفرست (هند، چین) را تشکیل می‌دهد. در سویه دیگر، کمپین‌ها و فعالیت‌های سیاسی گروه‌های مهاجر، فارغ از محدودیت‌های زمانی و مکانی موجود در دنیای پیش دیجیتال، نیروی مهمی در برقراری توازن‌های سیاسی به شمار می‌آید. سرانجام تحول مهمی که در امتداد دیجیتالی شدن و بسط فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی بر حافظه‌های فردی و جمعی و به دنبال آن سیاستگذاری برای حافظه تأثیرگذار است، هوش مصنوعی است. هوش مصنوعی دورنمایی هم‌زمان امیدوارکننده و نگران‌کننده از ظرفیت‌های فناورانه برای تولید، ذخیره‌سازی و به کارگیری حافظه ایجاد کرده و سؤالات و چالش‌های اخلاقی جدیدی را پیش روی ما قرار داده است. هوش مصنوعی با تمام قابلیت‌هایی که دارد می‌تواند چالش‌هایی نیز به همراه داشته باشد که نباید از آن‌ها چشم‌پوشی کرد. این فناوری در عین برخورداری از ظرفیت‌های تحول‌زا در حوزه‌هایی چون بهبود دقت تحلیلی و شخصی‌سازی فرایندها، با چالش‌های بنیادینی در زمینه‌های اخلاقی (از جمله شفافیت عملکرد، سوگیری‌های الگوریتمی و ابهام در مسئولیت‌پذیری) مواجه است (تمرایی و همکاران، ۲۰۲۲). گفت‌وگوهای تاریخی از طریق چت‌جی‌پی‌تی، سایت‌های تعاملی چون ویکی‌پدیا، طرح‌های گوگل برای یادآوری حوادث و مناسبت‌های تقویمی مهم فرهنگ‌ها (برای مثال مورد نروز برای کشورهای فارسی زبان) و نیز ظرفیت‌های هوش مصنوعی برای بازسازی فضاها، مکان‌ها و حوادث تاریخی و همچنین رونق صنعت دیجیتال پس از مرگ^۱ در سال‌های اخیر، اگر چه در سطح کلان با منطق تجاری جذب مخاطب بیشتر و یا با اهداف تفننی و فراغتی فردی کاربران پیوند دارد، با این حال در

۱. هاسکینز (۲۰۲۴، ۱۲) با طرح مفهوم «صنعت دیجیتال پس از مرگ» تلاش برای زنده نگاه داشتن خاطره افراد مثلاً در شکل چت‌بات‌هایی که امکان بازسازی برش‌های از شخصیت و ویژگی‌های متوفی (صدا، کلام، تصویر و مانند آن) را برای در یاد ماندن و تأمین میل به جاودانگی او (چه در قالب گذشته‌نگرانه و چه در وجه آینده‌نگرانه) فراهم می‌کند و یا رواج استفاده از چت‌جی‌پی‌تی برای بازخوانی و بازسازی زیست افراد فوت شده را مصادیقی از تغییر در ماهیت حافظه به واسطه فناوری هوش مصنوعی می‌داند.

آینده نزدیک دستاوردهای مهمی در پویایی حافظه در متن تعاملات انسان امروز ایرانی بر جای خواهند گذاشت. اهمیت یافتن رویدادها، وقایع، آیین‌ها، جشن‌ها و مناسبت‌ها در فضای شبکه‌ای به طور فزاینده‌ای در گرو قابلیت هوش مصنوعی برای شناسایی اطلاعات کاربران و توجه به ذائقه‌ها، انتخاب‌ها و حساسیت‌های آنهاست. متقابلاً بازنمایی‌های هوشمند شبکه‌ای اولویت‌ها و حساسیت کاربران نسبت به اولویت وقایع یادمانی را شکل می‌دهند. این چرخه و فرایند متقابل (بازنما ساختن توسط الگوریتم‌ها و توجه نشان دادن کاربران)، سهم ابزارهای هوشمند شبکه‌ای در حافظه‌سازی و در سطحی عام‌تر جهانی‌سازی حافظه‌ها را به شدت تقویت می‌کند.

۷. بحث و نتیجه‌گیری

با ملاحظه الگوهای حافظه‌ای و مواضع متکثر آن‌ها می‌توان گفت که رژیم حافظه‌ای و سیاست‌های مرتبط با آن متأثر از شرایط و زمینه‌های متنوعی هستند. نخست باید به اهمیت فزاینده ظرف جهانی حافظه در دنیای در هم تنیده، دیجیتال و اشباع شده از اطلاعات اذعان داشت. این سطح، چنانکه در بخش قبلی نیز اشاره شد، با تلاقی سطوح جهانی و خاص (محلی) امکانی برای وام‌دهی و وام‌گیری عناصر حافظه‌ای فراهم می‌سازد و حافظه را متنی فرا فرهنگی می‌بخشد. توجه به دغدغه‌های اسلامی و مفهوم‌سازی‌های حافظه‌ای حول تجارب تاریخی و حال «امت اسلامی» و یا «جهان اسلام» نمونه‌ای از این نوع نگاه است. علاوه بر این، منظر پسا فرهنگی (فراملی) را کاملاً می‌توان با موضعی پسا استعماری مرتبط ساخت که امکانی برای «سفر حافظه‌ها» و فاصله گرفتن از تأثیر یکسویه (مرکز/پیرامون) از روایت‌های حافظه‌ای مسلط مهیا می‌سازد. موضع کلان پسا فرهنگی همچنین مستلزم به رسمیت شناختن تنوعات حافظه فرهنگی و هم‌افزایی لایه‌های حافظه‌ای برآمده از مکان‌ها، میدان‌ها و بازیگران مختلف است. نگاه پسا فرهنگی به حافظه به خوبی امکان فهم و تحلیل سوگیری‌های حافظه‌ای جهان‌وطنانه و اتخاذ تدابیر سیاستی مناسب برای بهره‌گیری از آنها را فراهم می‌سازد.

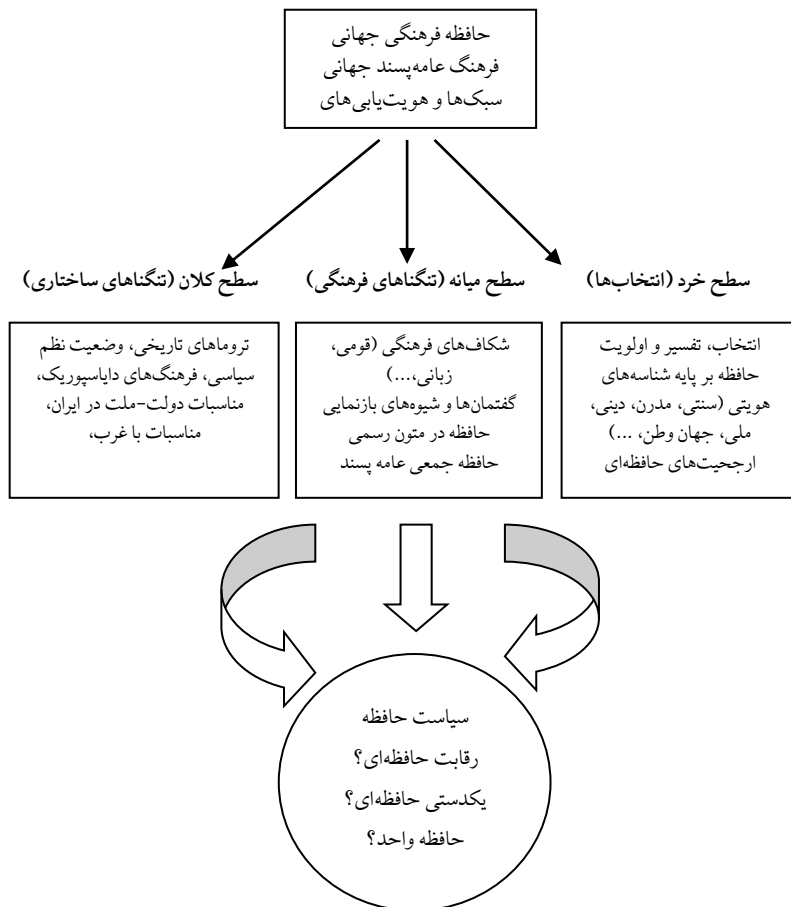

سطح دوم، سطح ملی و مرتبط با فرصت‌ها، محدودیت‌ها و تنگناهای ساختاری است. در فضای امروز جامعه ایرانی، تحولات تاریخی مهم یکصد سال اخیر (انقلاب مشروطه، حاکمیت پهلوی، انقلاب اسلامی و حوادث و تروماهای مرتبط با هر دوره) حوادث مهم سیاسی به شمار می‌آیند که یادآوری‌های تاریخی و مواضع گروه‌های سیاسی و اجتماعی را تحت‌الشعاع خود قرار داده‌اند. به همان سان شرایط تحریم‌های اقتصادی، جمعیت بزرگ مهاجر و عملکرد تقریباً انحصاری نهادهای یادمانی در ایران، از جمله مؤلفه‌های مرتبط با شرایط تاریخی و کلانی محسوب می‌شوند که مضیقه‌های ساختاری را برای رژیم حافظه ایجاد می‌کنند.

سطح میانی سیاستگذاری حافظه، عموماً فرهنگ را بررسی می‌کند. در سطح فرهنگی نیز باید از پیچیدگی‌ها، پویایی‌ها و ذخیره‌های قومی، زبانی و جغرافیایی متنوع جامعه ایرانی سخن گفت که علی‌رغم اشتراکات زیاد، ظرفیت‌های بالقوه‌ای را نیز برای بروز شکاف ایجاد می‌کنند.

سرانجام سطح فردی (خرد) مربوط به کنشگران حافظه‌ای و انتخاب آنها از میان عناصر متکثری است که در مجموع هویت‌های آنها را شکل می‌دهد. در این سطح کنشگران شناسه‌های هویتی خود را از میان مؤلفه‌هایی چون ملیت، دیانت، سنت، تجدد، هویت‌های قومی و محلی و یا در سویه دیگر هویت‌های جهان وطنانه بر می‌گزینند. سه سطح فوق به ترتیب بیانگر سطوح کلان، میانه و خرد تأثیر گذار بر رژیم حافظه هستند و در تحلیل نهایی این امکان را به افراد و نیز گروه‌های اجتماعی می‌دهند تا به ترسیم مرزبندی‌های اجتماعی خود با دیگران بپردازند. تمایزگذاری و ترسیم مرزها اغلب متکی به مجموعه‌ای از فعالیت‌ها، موضع‌گیری‌ها و قضاوت‌هاست و سطوح گرایشی و رفتاری را توأماً به نمایش می‌گذارد. برای نمونه همسویی با سیاست‌های حافظه‌ای رسمی، محرک مشارکت فعال در فعالیت‌های یادمانی رسمی (راه پیمایی‌ها و دیگر فراخوان‌های سیاسی است) در حالیکه ناهمسویی با این سیاست‌ها مروج فاصله‌گیری و عدم مشارکت است. حاصل دیالکتیک سطوح کلان، میانه و خرد می‌تواند

چهارچوبی باشد که به حافظه‌ها امکان دهد بر پایه بنیان‌ها و مراجع هویتی چندگانه‌ای آرایش یابند که در عین تنوع، وحدت آفرین باشند. در سویه دیگر به رسمیت نشناختن سیاست تفاوت و وجود لااقل یک رقیب حافظه‌ای توانمند ممکن است شکنندگی و آسیب‌پذیری‌هایی را بر سیاست حافظه تحمیل کرده و مدیریت و کارآمدی آن را محدود و یا مختل سازد.

مدل مفهومی مؤلفه‌های تأثیر گذار بر سیاست حافظه

مدل مفهومی فوق که آن را با تکمیل مدل برنارد و کوییک (۲۰۱۴) و افزودن سطحی دیگر (سطح جهانی حافظه) تنظیم کرده‌ام را می‌توان برای تحلیل و ارزیابی طیفی از سیاست‌های رسمی حافظه از جمله سیاست تقویم ملی به کار گرفت. در سطحی کلان تولید و انباشت روزافزون حافظه به ویژه از مجاری رسانه‌های دیجیتال، بازخوانی، واکنش و تفسیرهای متنوعی را نسبت به روایت‌های حافظه‌ای ایجاد کرده و پویایی فراوانی به آن داده است. گفت‌وگو بر سر روایت‌های حافظه‌ای اینک به مؤلفه مهمی برای سیاست، دیپلماسی و نظام فرهنگ و سیاست جهانی تبدیل شده و بخشی از اقتصاد سیاسی و عاطفی دنیای امروز را شکل می‌دهد. به‌عنوان نمونه‌ای اخیر، می‌توان به واکنش‌های جهانی از سوی جامعه مدنی (به ویژه در غرب و آمریکا) نسبت به کشتار و قساوت‌های بی‌سابقه دولت اسرائیل علیه ساکنان غزه را می‌توان اشاره کرد. تحولات اخیر عملاً بازخوانی و چالش بسیاری از روایت‌پردازی‌های رسمی و غیر رسمی حافظه‌ای در خصوص فلسطین و اسرائیل را به‌دنبال داشت و خاطره این حادثه به روشنی در تقویم‌های ملی ثبت خواهد شد.

درک و تفسیر از تقویم ملی همچنین برآمده از هویت‌های قومی، زبانی، دینی، سبک‌های زندگی، ارزش‌ها و نیز تجارب و شرایط زیستی و وضعیتی است که افراد در آن قرار دارند. با این حال، این درک و تفسیر در وضعیت‌های تعاملی بین فردی (خانواده، اجتماع و مانند آن) مستعد تغییر و بازاندیشی است. بازنمایی‌ها، تبلیغات، گفتمان‌های رسمی، نیمه‌رسمی و یا غیر رسمی مرتبط با مناسبت‌های تقویمی و تدارکات و برنامه ریزی‌هایی که برای مناسبت‌های مرتبط با آن انجام می‌شود، درک مردم از تقویم، عدالت بازنمایانه مستتر در آن و ضعف‌ها و نقاط قوت آن را شکل می‌دهد. از سوی دیگر مباحثات، تفسیرها، تقابل‌ها و تنش‌های شکل گرفته پیرامون تقویم در حوزه‌های عمومی کوچک و بزرگ، مجازی یا غیر مجازی اغلب با استیضاح گذشته و حوادث و تروماهای گوناگون آن و در کل با اعتنا به سطح کلان مناسبات دولت، ملت قابل فهم و تفسیر است. سیاستگذاری مطلوب برای تقویم بدون تردید مستلزم توجه به تلاقی این سطوح و انتخاب مؤلفه‌ها و محورها و اجزایی است که در خدمت منافع ملی و همبستگی بیشتر عمومی قرار گیرند.

منابع

- ذکایی، محمدسعید؛ ویسی، سیمین (۱۳۹۹). زیست مجازی در ایران: عواطف و خرده فرهنگ‌ها در شبکه‌های اجتماعی. تهران: آگه.
- ذکایی، محمدسعید (۱۴۰۱). ارزش‌ها و سبک‌های زندگی جوانان ایرانی در نیم قرن اخیر: تداوم‌ها و گسست‌ها. فصلنامه علوم اجتماعی، ۹۹، ۸۸-۴۷.
- رزا، هارتموت (۱۳۹۸). شتاب و بیگانگی (ترجمه حسن پورسفر). تهران: آگه.
- کاظمی، عباس (۱۴۰۱). سفر نظریه‌ها. تهران: اگر.
- Bal, M. (2002). *Traveling concepts in the humanities: A rough guide*. University of Toronto Press.
- Bennett, A. (2015). *Geography of nostalgia: Global and local perspectives on modernity*. Routledge.
- Bernhard, M., & Kubik, J. (2014). *Twenty years after communism: The politics of memory and commemoration*. Oxford University Press.
- Bolin, G. (2017). *Media generations: Experience, identity and mediated social change*. Routledge.
- Bond, L., & Rapson, J. (2014). Introduction. In L. Bond & J. Rapson (Eds.), *The transcultural turn: Interrogating memory between and beyond borders* (pp. 1-17). De Gruyter.
- Collins, R. (2004). *Interaction ritual chains*. Princeton University Press.
- Corning, A., & Schuman, H. (2015). *Generations and collective memory*. University of Chicago Press.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life* (S. Rendall, Trans.). University of California Press.
- de Kosnik, A. (2016). *Rogue archives: Digital cultural memory and media fandom*. MIT Press.
- Etzioni, A. (2004). Holidays and rituals: Neglected seedbeds of virtue. In A. Etzioni & J. Bloom (Eds.), *We are what we celebrate: Understanding holidays and rituals* (pp. 3-38). New York University Press.
- Flaherty, M. G. (2014). Afterword. In A. Dalsgaard, M. Frederiksen, S. Højlund, & L. Meinert (Eds.), *Ethnographies of youth and temporalities: Time objectified* (pp. 209-220). Temple University Press.

- Gillis, J. R. (1996). *A world of their own making: Myth, ritual, and the quest for family values*. Basic Books.
- Haux, D., Dominicé, A., & Raspotnik, J. (2020). A cultural memory of the digital age. *International Journal for the Semiotics of Law*, 34, 839–860. <https://doi.org/10.1007/s11196-020-09778-7>
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1992). *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Hoskins, A. (2011). Media, memory, metaphor: Remembering the connective turn. *Parallax*, 17(4), 19–31.
- Hoskins, A. (2015). *Popular memory: Commemoration, participatory culture and democratic citizenship*. University of Southern California Press.
- Hoskins, A. (Ed.). (2018). *Digital memory studies: Media pasts in transition*. Routledge.
- Hoskins, A. (2024). AI and memory. *Memory, Mind and Society*, 3, e18, 1–21. <https://doi.org/10.1017/mem.2024.18>
- Huyssen, A. (2003). *Present pasts: Urban palimpsests and the politics of memory*. Stanford University Press.
- Malksoo, M. (Ed.). (2023). *Handbook on the politics of memory*. Edward Elgar Publishing.
- Maurantino, N. (2023). New media memory. In M. Malksoo (Ed.), *Handbook on the Politics of Memory*. Edward Elgar Publishing.
- Meyer, E. (2008). Memory and politics. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* (pp. 173–181). De Gruyter.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of social remembering*. Open University Press.
- Misztal, B. A. (2004). The sacralization of memory. *European Journal of Social Theory*, 7(1), 67–84.
- Neiger, M., Meyers, O., & Zandberg, E. (Eds.). (2011). *On media memory: Collective memory in a new media age*. Palgrave Macmillan.
- Niemeyer, K. (Ed.). (2014). *Media and nostalgia: Yearning for the past, present and future*. Palgrave Macmillan.
- Olick, J. K. (2007). *The politics of regret: On collective memory and historical responsibility*. Routledge.
- Rufer, M. (2012). Politics of memory. *Inter-American Wiki: Terms – Concepts – Critical Perspectives*. https://www.iai.spk-berlin.de/fileadmin/dokumentenbibliothek/Inter-American_Studies/terms-concepts/politics-of-memory.xml

- Saito, H. (2018). The changing culture and politics of commemoration. In L. Grindstaff, M.-C. Mei, & J. R. Hall (Eds.), *Routledge handbook of cultural sociology*. Routledge.
- Soroori Sarabi, A., Arsalani, A., & Toosi, R. (2020). Risk management at hazardous jobs: A new media literacy?. *Socio-Spatial Studies*, 4(1), 13-24. doi: 10.22034/soc.2020.212126
- Soroori Sarabi, A., Zamani, M., Ranjbar, S., Rahmatian, F. (2023). Innovation – But with Risk: The Strategic Role of IT in Business Risk Management. *Journal of Cyberspace Studies*, 7 (2).
- Tomraee, S., Hosseini, S, H., & Toosi, R. (2022) Doctors for AI? A Systematic Review. *Socio-Spatial Studies*, 6(1).

